

שליח ציבור או דובר הממסד? סיקור משפט עמוס בן-גוריון נגד שורת המתנדבים בעיתון הארץ

פולה קבלו

א. מבוא

ב-4 ביוני 1960 קרא שופט בית המשפט העליון משה לנדוי את פסק הדין בערעור חברי שורת המתנדבים על הרשעתם במשפט דיבה כשלוש שנים קודם לכן. היה זה משפט פרטי בין נושא משרה ציבורית, סגן המפקח הכללי (להלן: מפכ"ל) של המשטרה, עמוס בן-גוריון, לארגון אזרחים, שורת המתנדבים, שהפך למיקרוקוסמוס של יחסי מדינה ו'חברה אזרחית' בישראל.¹ המעמד ארך כחצי דקה ותואר כ'חסר כל מתח',² אך העיתונאים שעטו על פסק הדין, אשר מנה 75 עמוד, מצאו בו כמה פסקאות קשות על בית המשפט המחוזי, על מפכ"ל המשטרה, על התביעה במשפט הדיבה וגם על עיתון הארץ וכתבו שסיקר את המשפט, שבתי טבת.

שורת המתנדבים ביקשה בשנות פעילותה לרתום את העיתונות למאבקה הציבוריים. התעניינותה של העיתונות בפעולות הארגון גברה בהדרגה ושיאה היה בהיערכות למשפט הדיבה ובסיקורו. כל העיתונות נטלה חלק בסיקור, אך הארץ בלט במעמדו המיוחד. בית המשפט העליון אף הקדיש למעורבותו פסקה שלמה בעלת גוון ביקורתי במיוחד. כוונתי לפסקה שבה התייחסו השופטים לאופן ניהול המשפט על ידי התובע, עמוס בן-גוריון ועורך דינו, מיכאל (מיכה) כספי. נמתחה בה ביקורת על 'מבצע

* תודתי לגב' נעמה סמוליאר שסייעה לי באיסוף החומר לצורך המחקר על שורת המתנדבים.

1 השימוש במושג 'חברה אזרחית' במאמר זה נסמך על האופן שבו בחרה יעל ישי להשתמש במונח (על סמך הגדרתו של Larry Diamond): 'זירה שמאופיינת בארגון, בבחירה חפשית, בעצמאות ובערכים משותפים, ושחקניה פועלים במסגרת הסדר הציבורי [...] מרחב שיש בו מוסדות, ארגונים, רשתות חברתיות וגם יחידים, מחוץ למשפחה, למדינה ולשוק הכלכלי', מרחב שחל עליו החוק ונשמר בו הסדר הציבורי. יעל ישי, בין גיוס לפיוס: החברה האזרחית בישראל, ירושלים 2003, עמ' 28.

2 'שורת המתנדבים תשלם לע.ב.ג. רק 1,100 ל"י', ידיעות אחרונות, 5.6.1960, עמ' 3.

ההסברה' שנועד, לטענת בית המשפט, 'להשפיע על דעת הקהל לטובת המשיב [עמוס בן-גוריון] בעוד המשפט תלוי ועומד'.³ הדברים התייחסו לסדרת מאמרים פרי עטו של שבתי טבת, כתב הארץ וחבר מערכת העיתון, שפורסמו בחודשים פברואר-מארס 1956. מאמרים אלה הכילו על פי פסק הדין, 'אינפורמציה מגמתית, מסולפת וטענות סרק שהיו עלולות להטעות את הציבור'. סדרת המאמרים כולה הייתה 'מערכה [...] שהתנהלה באמצעים נפסדים מעל דפי העיתונות'.⁴

מערכת הארץ וטבת עצמו הגיבו על הדברים בתדהמה. במכתב לשופט משה לנדוי, שפורסם בעיתון, טען טבת בתוקף כי נשלח למשימת הסיקור העיתונאי על ידי מערכת העיתון וכי מאמריו נכתבו בתום לב. הוא טען כנגד השופט שהוא למעשה מאשימו ברקימת 'קנוניה' עם עמוס בן-גוריון ועם מטה המשטרה, דברים שלא היו מעולם. 'אין ולא היה הסכם, במפורש או במרומז, ל"מבצע הסברה" מכל מין וסוג שהוא ביני לבין מר ע. בן-גוריון והמשטרה'.⁵ באותו גיליון, במאמר המערכת היומי, תקף עורך הארץ, גרשום שוקן, את ההאשמות שהשתמעו מפסק הדין והצטרף לטענתו העקרונית של טבת, כי פסק הדין כולל האשמה נגדו מבלי שניתנה לו אפשרות להתגונן. שוקן התריע על הסכנה הטמונה בשיטה כזו, של האשמה בדיעבד, ואף הרחיק לכת עד כדי מתיחת ביקורת גלויה על כך שהשופט לנדוי לא מצא לנכון להסיר את חסינותו כדי להתעמת עם טבת בבית המשפט.⁶ היה זה אקורד סיום סוער של דיון ציבורי סוער לא פחות שהתקיים שלוש שנים קודם לכן, אשר בו תפקד הארץ כ'מתווך' בין עמדות, כ'במה' להחלפת דעות ובסופו של דבר, על פי טענת בית המשפט העליון, גם כ'צד' בוויכוח.

דימויה הפשטני משהו של ישראל בשנות החמישים כחברה מגויסת בעלת תפיסה ממלכתית ריכוזית זכה זה כבר לבחינה מחודשת. מחקרים שבחנו תופעות כמו מחאה ציבורית, התאגדויות אזרחים ופולמוס הממלכתיות, מציירים תמונה מורכבת יותר.⁷ רשויות המדינה, בהשראת תפיסתו הממלכתית של דוד בן-גוריון, נאבקו למיסוד מעמדן כסמכות עליונה ולעתים בלעדית אל מול מרכזי המשנה היישוביים. אך גם אלה נאבקו על שימור מעמדם כמתווכים בין הציבור לרשויות השלטון. לצדם קמו ארגוני אזרחים

3 ע"א [ערעורים אזרחיים] 256/57, ש' אפלבויס ו 2 אח' נגד עמוס בן-גוריון (להלן: ע"א 256/57); ע"א 263/57, ש' סימונסון נגד עמוס בן-גוריון, פסקי דין של בית המשפט העליון (להלן: פ"ד), ירושלים 1960, כרך יד, עמ' 1262.

4 ש.ם.

5 'חליפת מכתבים בין ש' טבת לבין השופט מ' לנדוי', 25.10.1960, הארץ, 8.1.1961, עמ' 6.

6 'מיום ליום: שאלה לבית המשפט העליון', הארץ, 8.1.1961, עמ' 2.

7 ראו, למשל, Tamar Herman, 'New Challenges to new authority: Israeli Grassroots Activism', In: Ilan Troen and Noah Lucas (eds.), *Israel: the first decade of independence*, New York 1995, pp. 105-122 (להלן: הרמן, אתגרים חדשים); שמואל ליימן-וילציג, מחאה ציבורית בישראל 1949-1992, רמת גן 1992; אבי בראלי, 'הממלכתיות ותנועת העבודה בראשית שנות החמישים', בתוך: מרדכי בר-און (עורך), אתגר הריבונות, ירושלים 1999, עמ' 23-44.

רבים, קבוצות אינטרס פרטי וציבורי, שייצגו מגוון צרכים, רעיונות וסדרי יום חלופיים לאלה שקידמו האליטות של היישוב.⁸

הארץ הדגיש את מעמדו העצמאי הבלתי מפלגתי והצהיר על פתיחותו למגוון רחב של דעות. אין בכך כמוסד כדי להעיד באופן אובייקטיבי ומוחלט על מידת החירות שנהג בפרסום המידע או בתגובות שהגיעו למערכת, אך יש בכך כדי להמחיש את הדימוי שביקש לייחס לעצמו – דימוי של כמה עצמאית שאינה תלויה בחסות מפלגתית כלשהי. כך, למשל, נכתב בגיליון ה-10,000 של העיתון שהופיע ביולי 1952, על סגולת העל-מפלגתיות: 'סגולה זו של עיתון, המוקדש קודם כל למתן אינפורמציה ככל האפשר רחבה ורב גונית, היא המסבירה מדוע הארץ מחזיק את עמודיו פתוחים כאכסניה אף לדעות שהמאמר הראשי מתנגד להן לעתים במפורש'.⁹ הארץ ראה עצמו, אם כן, כבמה חופשית להבעת דעות ודאג להדגיש את תפקידו זה במרחב הציבורי. מתוקף דימויו העצמי ועל רקע הקולות המגוונים בחברה הישראלית שכבר אז ביקשו להישמע, יש מקום לבחון את האופן שבו התמודד העיתון למעשה עם המשימות הללו.

הסיקור העיתונאי של משפט עמוס בן-גוריון נגד שורת המתנדבים משקף את המתח ששרר בחברה הישראלית בין נאמנות לקולקטיב מחד גיסא, לבין החתירה לחופש ביטוי ולביקורת חופשית מאידך גיסא. במוקד ההתרחשות ניצב ארגון אזרחים 'מלמטה' (grassroots)¹⁰ שהחזיק בהשקפת עולם 'על מפלגתית' והשמיע ביקורת גלויה על המפלגות והרשויות הממלכתיות. סדר יום זה תאם במידה רבה את השקפתו של הארץ, שביקר גם הוא בחריפות את כוחן המופרז של המפלגות בישראל. אך פוטנציאל ההזדהות הגבוה של הארץ עם פעילות 'השורה' הועמד בדילמה קשה כאשר נתפסו פעולות הארגון כעומדות בסתירה לטובת המדינה ויציבות המשטר. שכן לא פחות משהארץ הזדהה עם רעיונות העל מפלגתיות הוא קיבל על עצמו, בדומה לרוב העיתונות הישראלית באותה תקופה, אחריות לאומית וחברתית. אחריות זו התבטאה בהזדהות עם הממסד הפוליטי, אם בשל בעיותיה הקיומיות של המדינה החדשה,

8 Shmuel N. Eisenstadt, 'The Social Conditions of the Development of Voluntary Association – a case study of Israel', *Scripta Hierosolymytana*, Vol. 3 (1956), pp. 104-125; פולה קבלו, 'במבחן הדמוקרטיה: תרומתן של התאגדויות אזרחים בישראל לעיצוב גבולות הדמוקרטיה בשנות בנייה האומה', מדינה וחברה (בדפוס). לסקירה מקיפה על דפוסי ההתאגדות בשנות החמישים ראו, Paula Kabalo & Alon Lazar, 'Jewish Civil Society in Eretz Israel and Israel 1880's – 1950's: Representing and Effecting Public Agenda', paper presented at the 2005 Arnova conference, Washington D.C.

9 'ראיתי שמעתי: ראי המאורעות', הארץ, 6.7.1952. מוזכר גם אצל אבי כצמן, 'תולדות הארץ', בתוך: ספר הארץ: השנה ה-75, ירושלים ותל-אביב 1996, עמ' 14-15.

10 ארגון 'מלמטה' הוא ארגון אזרחים שמאופיין בפעולה לא ממוסדת. לסקירה על מאפייני ארגונים 'מלמטה' ראו, הרמן, אתגרים חדשים, עמ' 105-106.

מרכזיותה של בעיית הביטחון, מסורת תקופת המנדט או השאיפה לשמר את כללי המשחק, 'כל עוד לא התייצבו כל שאר המערכות החברתיות-פוליטיות במדינה'.¹¹ העיתון ראה את עצמו כמגן על חוסנו של המשטר ולא כגורם חתרני ומפרק.¹² אולם העימות בין עמוס בן-גוריון לשורת המתנדבים קלע את קברניטי העיתון ואת צוותו המקצועי לדילמה לא פשוטה. אוהדי 'השורה' ראו בו, לפחות בתחילה, במה להבעת תמיכה ואהדה, אך הוא ביקש לשמור לעצמו את עמדת המשקיף הניטרלי ובעל הגישה האוהדת ביסודה לממסד הממלכתי. יתר על כן, בשל קשריה של שורת המתנדבים עם אישים וגופים שביטאו אופוזיציה לשלטון, נוצר בהדרגה רושם שהארגון חבר לקואליציה המבקשת לערער את השלטון במדינה. הלכי הרוח הללו והשיח הציבורי שנלווה להם הקשו על שמירת עמדה ניטרלית ופתוחה. כיצד נחלץ העיתון מן הדילמה הזאת? איזה תפקיד קיבל על עצמו בהתנגשות בין ארגון האזרחים לממסד הפוליטי? על שאלות אלה ינסה להשיב מאמר זה.

שורת המתנדבים פעלה בישראל בעשור הראשון לקיומה ונחרטה בזיכרון הקולקטיבי כארגון קורא תיגר, שנתבע לדין בגין הוצאת דיבה על בנו של ראש הממשלה וסגן מפכ"ל המשטרה, עמוס בן-גוריון. הארגון הוקם בשלהי שנת 1951 בידי קבוצת סטודנטים חברי תא הסטודנטים של מפא"י והגדיר עצמו כגוף 'על מפלגתי'. חברי הארגון היו ברובם צעירים חניכי הארץ שהשתייכו לקבוצה הוותיקה והמקורבת למרכז הפוליטי. בלטו בהם הסטודנטים, שהיו הקבוצה המובילה הן בהנהגת הארגון והן בפעילותו המעשית. לצדם פעלה בשכבת ההנהגה קבוצה של מרצים ואינטלקטואלים, ובהם ד"ר ישעיהו ליבוביץ', פרופ' שמעון בודנהיימר והמשורר יצחק שלו. שני יוזמיו ומקימיו, אליקים העזני, סטודנט למשפטים באותם ימים, וחנן רפפורט, סטודנט לפסיכולוגיה, הנהיגו את הארגון בפועל. הראשון היה מזכיר תא הסטודנטים של מפא"י והשני – עורך ביטאון הסטודנטים של תא הסטודנטים, אנחנו. ביסוד פעילותו של הארגון עמדה ההנחה שאפשר לתרום לחיזוקה של החברה הישראלית על ידי יצירת סדר יום אזרחי-חלוצי חדש, שיסייע בפתרון בעיות הניצבות על סדר יומה של המדינה באמצעות פעולות התנדבותיות. הארגון איתר שתי בעיות מרכזיות שפתרון היה כרוך זה בזה – בעיית שילובם של העולים בחברה החדשה ובעיית יצירת נורמות של מנהל תקין וטוהר מידות במגזר הציבורי. הם גרסו כי קליטתם של העולים וחוסנה של המדינה תלויים במידת מחויבותו של היחיד לכלל, המתבטאת בנכונותו לתרום בתחומי חיים שונים, ולא פחות מכך במחויבותו ליעילות, לחיסכון ולטוהר מידות. 'השורה' פעלה בשני קווים מקבילים אלה, ובהדרגה החלה לחשוף

11 דן כספי ויחיאל לימור, המתוכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948–1990, תל-אביב 1992 (להלן: כספי ולימור, המתוכים), עמ' 139–140.

12 ראו, למשל, מאמריהם של אורית רוזין ומאיר חזן בחוברת זו.

מקרים של מעילות שלא הגיעו לכדי מיצוי הדין, אם בשל קרבתו של המועל לגורמים בעלי עוצמה או בשל מנגנון של בתי דין 'פנימיים' – מוסדיים ומפלגתיים – שמנעו את העברת הטיפול במעילות לידי המשטרה ורשויות החוק.

בשלב מסוים החלה 'השורה' לפרסם את המידע שהגיע אליה באמצעות חוברות שהפיצה בציבור הרחב. בחוברת סכנה אורבת מבפנים, שפורסמה בדצמבר 1955, נזכר שמו של עמוס בן-גוריון, סגן מפכ"ל משטרת ישראל, בהקשר של ידידותו לישעיהו (שייקה) ירקוני, שהיה חשוד בפרשת מעילה בכספי קרן הפיצויים 'אירס"ו'.¹³ עמוס בן-גוריון סבר שמן החוברת משתמע כאילו הוא פעל להגנת חברו, והגיש בפברואר 1956 תביעת דיבה נגד חברי 'השורה'. בעקבות הגשת התביעה גברה ההתעניינות הציבורית והתקשורתית בפעולות הארגון. בה בעת גברו המגמות להוציאו אל מחוץ לקונסנזוס.¹⁴ בתום המשפט, לאחר שנת הכנה וכחצי שנת דיונים, נמצאו חברי הארגון אשמים ונתבעו לשלם פיצויים לתובע. הנתבעים הגישו ערעור לבית המשפט העליון וכעבור כשלוש שנים, במעמד שנזכר בפתח המאמר לעיל, הם זוכו מן הדיבה השלישית, שהייתה הסעיף המרכזי בכתב האישום, ולמעשה עילת המשפט. היקף הפיצויים הוקטן באחוזים ניכרים עד כחמישית מן הסכום המקורי. בין נימוקי השופטים להפחתת הפיצויים צוינו אופן ניהול המשפט בידי התובע ורתימת עיתון הארץ למאבק. אירועי המשפט הצטרפו לביקורת הולכת וגוברת על המשטרה, ואילצו בסופו של דבר את מפכ"ל המשטרה יחזקאל סהר לפרוש מתפקידו ביוני 1958. לאחר פסיקת בית המשפט העליון בערעור 'השורה' הוחלט להעמידו לדין, ובחודש ינואר שנת 1961 הורשע המפכ"ל בבית המשפט המחוזי ונגזר עליו מאסר על תנאי וקנס כספי.¹⁵ עדותו של סהר נגעה לפרשייה המרכזית שסביבה נסב המשפט, פרשת תיק אירס"ו והחשודים שהוזכרו בו.

משפט הדיבה שהוגש נגד שורת המתנדבים עורר תשומת לב תקשורתית והניב ספחים לפרשה, שגם הם סוקרו בהרחבה. משום כך מתאימה הפרשה לשמש מקרה חקר לבחינת תפקידו של עיתון ב'מרחב הציבורי'. הסוציולוג יורגן הברמס מגדיר מושג זה כ'תחום בחיינו החברתיים שבו דעת קהל יכולה להיווצר' וכ'מרחב המתווך בין

13 אירס"ו – Jewish Restitution Successor Organization (JRSO) – קרן שהקימו ארגונים יהודיים גדולים ובראשם הסוכנות היהודית והג'וינט לשם טיפול ברכוש היהודי ללא יורשים וברכוש היהודי הציבורי שבשטחי הכיבוש במערב גרמניה.

14 על יעדיו ושיטות הפעולה של הארגון עד למשפט ראו, פולה קבלו, 'בין אזרחים למדינה חדשה – סיפורה של שורת המתנדבים', עיונים בתקומת ישראל, כרך 13 (2003), עמ' 203-232.

15 'עונש חמור על יחזקאל סהר', הארץ, 16.1.1961, עמ' 1; 'אושר פס"ד נגד י. סהר', שם, 13.3.1961, עמ' 2.

המדינה לחברה, ואשר בו נוצר הציבור כ'מכשיר של דעת קהל'.¹⁶ המרחב הציבורי החל להתפתח, לפי הברמס, עם התפתחות המדינה הבורגנית החוקתית. זהו ההקשר ההיסטורי של ההבחנה בין 'עמדה' ל'עמדה ציבורית', קרי 'דעת קהל', שהתנאי לקיומה הוא קיומו של ציבור הנוטל חלק בדיון רציונלי. במקביל להתפתחותו של המרחב הציבורי הוגדר גם תפקידם של העיתונים כחלק מן המרחב הזה, וכ'מכשירים ומדריכים של דעת קהל כמו גם נשק בידי מפלגות פוליטיות'. העיתונות נעשתה בהדרגה מי שמשפיקת את הדיון הציבורי ומזינה אותו.¹⁷

המושג שטבע הברמס בהקשר ההיסטורי הקונקרטי של הופעת הבורגנות האירופית בשלהי המאה השמונה-עשרה, חרג זה כבר מגבולות המקום והזמן שבהם צמח. הצביע על כך ג'ורף אלי (Eley) במאמר שבחן את גלגולי המונח מן ההקשר ההברמסי של אירופה במעבר למודרניות ועד ליפן שלאחר מלחמת העולם השנייה.¹⁸ בשיח העכשווי, טוען אלי, מתייחס המונח לפעולה של התאגדות לשם החלפת דעות והבעת עמדות.¹⁹ הברמס עצמו הצביע לאחרונה על תפקידם המרכזי של אמצעי התקשורת במרחב הציבורי הדמוקרטי: להפוך נושאים חברתיים לסוגיות שעל סדר היום ולאפשר לציבור הרחב להתייחס אליהם על ידי נקיטת עמדה.²⁰

תפקידה המרכזי של העיתונות במרחב הציבורי הדמוקרטי מקבל, לדעתי, משנה תוקף במציאות של חברה ומדינה בהתהוות. זו מציאות עתירת מתחים אידאולוגיים מצד אחד ומעורפלת מבחינת הגדרת יחסי הכוח מצד שני. במציאות הישראלית ה'ממלכתית', אשר בה חתרה המדינה להשיג הכרה בסמכותה הבלעדית על פני מרכזי משנה טרום מדינתיים, שימשה העיתונות בכלל וזו הפרטית הבלתי מפלגתית בפרט במה לבחינת מערכת היחסים בין רשויות המדינה לציבור האזרחים.²¹ הארץ בלט בהקשר זה, הן משום שהיה הוותיק והמבוסס בעיתונים היומיים הפרטיים בעברית, אשר מספרם לא היה רב,²² והן משום שהקצה מקום מרכזי למדור 'מכתבים למערכת',

Jurgen Habermas, 'The Public Sphere', in: Jurgen Habermas, *On Society and Politics*, S. 16
Seidman (ed.), Boston 1989, p. 231 (להלן: הברמס, 1989).

17 שם, עמ' 234.

Geoff Eley, 'Politics, Culture, and the Public Sphere', *Positions: East Asia Cultures Critique*, 18
Vol. 10, No. 1 (2002), pp. 219-236

19 שם, עמ' 224.

Jurgen Habermas, 'Why Europe Needs a Constitution', *New Left Review*, No. 11 (September-
October 2001), pp. 17-18

21 על מערכת היחסים בין ממשלה לתקשורת בישראל ראו, דינה גורן, סודיות, ביטחון וחופש העיתונות, ירושלים תשל"ו (להלן: גורן, סודיות), עמ' 138, 157; משה נגבי, נמר של נייר: המאבק על חופש העיתונות בישראל, תל-אביב 1985, עמ' 11.

22 מלבד הארץ ראו גם מעריב וידיעות אחרונות. הנפוץ מבין השניים היה מעריב, שתפוצתו עמדה על 33,000 גיליונות, כ-10,000 גיליונות יותר מהארץ. היקף התפוצה של הארץ היה קרוב מאוד לזה

ששימש ערוץ נגיש יחסית להשמעת דעות.²³ חשיפת אופן הטיפול של הארץ בפרשת 'עמוס בן-גוריון נגד שורת המתנדבים' ממחישה, על כן, את מורכבות תפקידיו של העיתון במרחב הציבורי הצעיר של מדינת ישראל ומאפשרת הצצה אל דילמה מרכזית שעמה התמודד העיתון באותם ימים. הכוונה לדילמה בין נאמנותו הבסיסית לעקרון חופש הביטוי ושאיפתו לשמש במה אותנטית לציבור האזרחים בישראל (נאמנות לחברה האזרחית, אם תרצו) מצד אחד, לבין נאמנותו הלא פחותה ליציבות המשטר ולחוסנו של הממסד המדינתי מצד שני.²⁴ מאמר זה משמש נדבך נוסף להבנת תהליך התגבשותה של החברה האזרחית בישראל, יחסיה עם רשויות השלטון והשפעתה על השיח החופשי והדמוקרטי.

ב. משפט המתנדבים וסיקור הארץ

בארבע שנות פעילותה הראשונות זכתה שורת המתנדבים לשיתוף פעולה הדוק ופורה עם רשויות ממלכתיות וציבוריות מגוונות – משרדי ממשלה, הסוכנות היהודית ורשויות מוניציפליות. שיתוף הפעולה התבטא הן בתמיכה כספית של הרשויות לארגון או בסיוע אחר, כגון הסעות, כיתות לימוד וציוד להוראה, והן בהעברת מידע על פגיעה בטוהר מידות מנציגי הארגון לרשויות הממלכתיות המוסמכות – משרד המשפטים, משטרת ישראל ומשרד מבקר המדינה. שנתיים לאחר הקמתו פעלו בארגון מעל 300 סטודנטים, רובם בהתנדבות ביישובי העולים באזור ירושלים. מאוחר יותר התפרשה הפעילות לאזורים נוספים, מספר המתנדבים גדל לכ-500 ופעולותיהם החלו להגיע לידיעת הציבור באמצעות העיתונות וחומרי הסברה מודפסים.²⁵

לראשונה נתן הארץ במה לשורת המתנדבים במאי 1953. היה זה בכתבה שהעלתה על נס את פעולתו של הארגון, הזוכה ל'אמון הציבור הרחב'. הכתבה שיבחה את אופיו ה'על מפלגתי' ואת העובדה שלמרות אופיו זה הוא מצליח לזכות במשקל ובהשפעה. גישת ה'על מפלגתיות' של הארגון תאמה את השקפת העולם הליברלית של הארץ. ואכן, יותר משזכה הארגון עצמו לסיקור זכו לו הנושאים שבהם טיפל: דו"ח מבקר

של דבר, שעמד על 25,000 גיליונות. עזריאל קרליבך, 'משק העיתונים היומיים', ספר השנה של העיתונאים תשי"ב, 1951/1952, עמ' 244.

23 בעיתונים הפרטיים האחרים, ידיעות אחרונות ומעריב, מדור מכתבים למערכת הופיע באופן לא סדיר. בעיתונים המפלגתיים שיקף המדור בדרך כלל את סדר היום של המפלגה שאותה ייצג העיתון ולכן לא שימש במה להחלפת דעות. אם נשמעה בו ביקורת היא הייתה מכוונת בדרך כלל כלפי המפלגה היריבה. בהארץ לעומת זאת בולטת העובדה שהוקצה מקום במדור לדעות שונות ומנוגדות, כפי שיוצג להלן.

24 על תפקידם של העיתונים הפרטיים כמתווכים יעילים ורבי השפעה בין הציבור לשלטון ראו, כספי ולימור, המתווכים, עמ' 67-68.

25 מכתב מאת אליקים העצני לזלמן שזר, יושב ראש הנהלת הסוכנות, 10.12.1956, הארכיון הציוני המרכזי, S61/160.

המדינה שהצביע על תופעות של 'בזבוז, זלזול ולא אכפתיות' ואף על 'טובת ההנאה שעובדי המדינה מבקשים לעצמם מקרבתם לרכוש ממשלתי', דיוני הממשלה על 'חוק שירות המדינה' ומאמר מערכת כנגד ה'מפלגת יזציה' של שירות המדינה.²⁶

בשנת 1955 הקדיש הארץ תשומת לב לפרשיות רבות שהשורה הייתה מעורבת בהבאתן למודעות ציבורית. העיתון סיקר את פרשת משפט הרב רוזנברג, סגן שר הסעד, חבר המזרחי שנחשד במעילות, ואת משפטו של עובד המכס מרדכי שטטנר, שפוטר מתפקידו לאחר שהתריע על אי סדרים. בטורים ובמאמרים טיפל העיתון בשאלת המפתח המפלגתי בסוכנות היהודית – הקצאת משרות במחלקות הסוכנות על פי השיוך המפלגתי של העובדים ובכפוף להסדרים שנקבעו ביניהן. עוד עסק הארץ בשאלות היעילות וטוהר המידות במשרדים הממשלתיים, הקריטריונים להקצאת רכבי שרד ברשויות ממלכתיות, המינויים הפוליטיים בשירות הציבורי,²⁷ ובבעיית ה'שיפוט הפנימי' – התערבותם של בתי דין משמעתיים של מוסדות שונים בסוגיות פליליות.²⁸ העיתון העניק במה פומבית גם לחילופי מכתבים בין מפכ"ל המשטרה, יחזקאל סהר למזכיר 'השורה', אליקים העצני, בהמשך לפרסום החוברת שכמה פסקאות בתוכה שימשו עילה להגשת תביעת הדיבה של סגן מפכ"ל המשטרה, עמוס בן-גוריון.²⁹ רק עיתון אחד נוסף הקצה מקום לחילופי המכתבים הללו – למרחב, ביטאונה של התנועה לאחדות העבודה שחבריה פרשו ממפ"ם ואחד מראשיה, יגאל אלון, עמד בקשר הדוק עם העצני ואחד את פעולות שורת המתנדבים.³⁰

במקביל המשיך הארץ לסקר את פעילות הארגון, ללא קשר לביקורת על הרשויות והמשטרה. טור בכותרת 'הצלחת שורת המתנדבים' הפליג בהישגי החוברות שפרסם הארגון: על השחיתות – את מי אין שופטים ביולי 1955 וסכנה אורבת מבפנים בדצמבר

26 ד' עט, 'תנועת "שורת המתנדבים"', הארץ, 22.5.1953, עמ' 3; שבתי טבת, 'דו"ח מבקר המדינה מס' 3: על ליקויים שלא תוקנו', שם, 23.2.1953, עמ' 2; 'מיום ליום: פעילות מפלגתית של עובדי המדינה', שם, 24.3.1953, עמ' 2.

27 'מיום ליום: פיטורים ומינויים פוליטיים', הארץ, 25.12.1955, עמ' 2.

28 'מיום ליום: בעית השיפוט הפנימי', 21.12.1955, הארץ, עמ' 2.

29 ראו, 'יחזקאל סהר על האשמות שורת המתנדבים', הארץ, 28.12.1955, עמ' 4; אליקים העצני, 'מכתבים למערכת: האשמות השורה את קציני המשטרה', שם, 2.1.1956, עמ' 2; יחזקאל סהר, 'מכתבים למערכת: השורה והמשטרה', שם, 5.1.1956, עמ' 2; אליקים העצני, 'מכתבים למערכת: תשובת השורה ל' סהר', שם, 11.1.1956, עמ' 2.

30 'קוראינו כותבים: אליקים העצני, תגובה להודעת המשטרה', למרחב, 3.1.1956; 'קוראינו כותבים: תשובת המשטרה לשורת המתנדבים, יחזקאל סהר', שם, 5.1.1956; 'ע. בן גוריון יתבע למשפט את שורת המתנדבים', דבר, 13.1.1956, עמ' 10 (זהו האזכור הראשון של הפרשה בדבר) ולאחר מכן דווח על ההתפתחות בהגשת כתב התביעה. בידיעות אחרונות סוקרה בהרחבה ובאופן אוהד חוברת השורה סכנה אורבת מבפנים, אך לא ההתכתבות בין העצני לסהר, שכן בעיתון לא היה מדור מכתבים למערכת. ראו, 'חוברת חדשה של שורת המתנדבים מגלה: הקריירה המופלאה של שלמה ליגום', ידיעות אחרונות, 22.12.1955, עמ' 3.

אותה שנה. הכותב קבע ששורת המתנדבים עושה מלאכה טובה מבחינת המוסר הציבורי, ותהג 'מדוע צריכים לחכות עם הצעדים הבולמים שחיתות ומשוא פונים עד שמפרסם ארגון מתנדבים "אני מאשים בכל מקרה"?'³¹

כעבור חודש פרסם עמוס בן-גוריון, סגן המפכ"ל ובנו של ראש הממשלה, מכתב גלוי, שחלקים ממנו צוטטו בהארץ, ובו תבע מחברי הארגון לענות לו אם הם מאשימים אותו כי 'נהג בתוקף תפקידו ב"פרוטקציה והעדפה" כלפי ליגום וירקוני'.³² אם תגידו זאת ברורות', הכריז עמוס בן-גוריון, 'אתבע אתכם למשפט על הוצאת דיבה'.³³ באותו יום הוזכרה שורת המתנדבים במאמר המערכת של העיתון שעסק בפרשת בהר"ל, שהשורה הייתה מעורבת בחשיפתה.³⁴ המאמר לא חסך את ביקורתו מ'השורה' על אופן התנהלותה, אך קבע באותה נשימה כי 'לא היה ספק כי שורת המתנדבים נגעה בטפלה בפרשת בהר"ל בענין המעורר ספקות מוסריים חמורים', ומן הפרשה אפשר להסיק 'עד כמה פגומים ולקויים סדרי העבודה של הסוכנות'.³⁵

מכתב התשובה של 'השורה' לטענותיו של עמוס בן-גוריון זכה לכותרת בעמוד הראשון של העיתון בכתבה שכותרתה 'מן הראוי שתתפטרו', ואשר כללה ציטוטים נרחבים מן המכתב.³⁶ תשובתו של עמוס בן-גוריון ל'תשובת השורה' התפרסמה למחרת בעמוד הרביעי, תחת הכותרת 'ע'. בן-גוריון יתבע מקטרגיו לדין'. סופר על החלטתו לתבוע את ארבעת האחראים לפרסום החוברת והחתומים על המכתב לדין באשמת הפצת דיבה.

כך נפתחה שנה סוערת שבמהלכה זכה כל שלב בהתקדמותה של התביעה המשפטית לדיווח בהארץ. במקביל פורסמו מאמרים וטורים פרשניים בעניינים ש'השורה' העלתה על סדר היום.³⁷ גם בעיתונים היומיים האחרים, למרחב, ידיעות

31 'ראיתי שמעתי: הצלחת שורת המתנדבים', הארץ, 9.1.1956.

32 שלום ליגום היה איש עסקים שבביתו התגורר עמוס בן-גוריון במשך תקופה מסוימת וישעיהו (שייקה) ירקוני היה חברו הקרוב.

33 'עמוס בן-גוריון מאיים שיתבע לדין את "שורת המתנדבים" על דיבה', הארץ, 12.1.1956, עמ' 4.

34 ביוני 1954 חתם גובר הסוכנות, גיורא יוספטל, על הסכם עם מי שהיה אז מנהל מחלקת הכספים בסוכנות היהודית, דוד בהר"ל, ולפיו יפרוש בהר"ל מעבודתו אך ימשיך לכהן כיועץ המשפטי של הסוכנות ויבצע את העבודות המשפטיות של הסוכנות על כל מחלקותיה תמורת שכר קבוע ואחוזים נוספים. שורת המתנדבים הפיזה ברבים את דבר ההסכם וטענה שאיננו עומד בכללי מנהל תקין. כתוצאה מלחצה של דעת הקהל נאלצה הסוכנות לבטל את ההסכם ולשלם לבהר"ל פיצויים גבוהים.

35 'מיום ליום: פרשת בהר"ל היא פרשת הסוכנות', הארץ, 12.1.1956, עמ' 2.

36 "'מן הראוי שתתפטרו" – תשובתה של שורת המתנדבים לעמוס בן-גוריון', הארץ, 16.1.1956, עמ' 1.

37 כך למשל, הופיע מאמרו של פולס (ד"ר שלמה גרוס), 'מינויים פוליטיים במנגנון', נושא ש'השורה' הייתה מזוהה עם העלאתו לדין ציבורי. הארץ, 20.1.1956. מאמריו של פולס, איש מערכת הארץ, נחשבו למעין 'טור מערכת נוסף' ועל כן היו חתומים בפסבדונים ולא בשמו המלא של הכותב. כך

אחרונות, מעריב, חירות, הבוקר ודבר,³⁸ לא פסק העיסוק בנושא. טוהר המידות נידון גם הוא כסוגיה עקרונית שיש לתת עליה את הדעת. בתוך ההתעניינות הגורפת בארגון ובפרשיית המשפט, בלט הארץ הן בכמות האזכורים והן ברבגוניות נקודות המבט שהציג.³⁹

ככל שנמשכו הדיווחים על היערכותם של הצדדים למשפט החל הנושא להתבלט יותר ויותר בסדר היום הציבורי. באותם ימים ממש יצא העולם הזה למערכה כוללת נגד המשטרה בכלל ועמוס בן-גוריון בפרט.⁴⁰ במסגרת התחקיר שערך השבועון על המשטרה, הוא הסתמך בין היתר על פרסומי 'השורה' ותגובות עמוס בן-גוריון להם, כדי להעלות את הנושא לדיון ציבורי. החלטת שורת המתנדבים להסתייע בשירותיו של עורך הדין שמואל תמיר קישרה אותם לאורי אבנרי, שעמו עבד תמיר בשיתוף פעולה הדוק.⁴¹ תמיר ואבנרי קיימו קשרי עבודה ענפים והייתה להם מטרה משותפת – לנגח את שלטון מפא"י ולתרום להחלפתו. אבנרי מקפיד גם כיום לדבר בגוף ראשון רבים כשהוא מספר על משפט הדיבה: 'אנחנו היינו מעורבים בזה לחלוטין. זה השתלב לגמרי עם מסע הגילויים שלנו נגד המשטרה. אי אפשר היה להפריד בין שני הדברים. [...] בשבילי זה היה משפט שלנו'.⁴² השותפות הזאת לא נבעה מסולידריות. אבנרי חשב ששורת המתנדבים היא ארגון בלתי מקצועי, חסר ניסיון ולא אחראי, ולכן הייתה סכנה שאם

-
- הסביר שוקן לדוד בן-גוריון, בעקבות תלונתו של האחרון על אחד ממאמרי פולס. ראו, מכתב שוקן לבן-גוריון, 11.2.1958, ארכיון בן-גוריון (להלן: אב"ג), חטיבת התכתבויות.
- 38 מ"ל [מערכת למרחב], 'עם פרסומי שורת המתנדבים', למרחב, 17.1.1956; 'עמוס בן-גוריון: כזבי שורת המתנדבים גרמו לי נזק של 25 אלף לירות לפחות', ידיעות אחרונות, 17.1.1956; ה"ר [הרצל רוזנבלום], 'הצעה', שם, 16.1.1956; 'סגן מפקח המשטרה ע.ב.ג. ביקש חופשה לצורך לימודים: י' סחר יקיים פגישה עם עורכי העיתונים לדיון בפרסומים של שורת המתנדבים', למרחב, 17.1.1956; 'שורת המתנדבים תובעת את התפטרות ע.ב.ג.', חרות, 16.1.1956. דבר הציג בדרך כלל עמדה ביקורתית כלפי 'השורה', אבל אפילו שם פורסם מאמר בולט של מיכאל אסף שהצביע על 'אותם הבחורים הטובים המעטים, שהתעוררו להילחם בליקויים ולסתום פרצות במדינתנו, ויסדו את שורת המתנדבים [...]'. מיכאל אסף, 'לפולמוס שורת המתנדבים', דבר, 17.2.1956, עמ' 3.
- 39 רק למרחב דמה להארץ מבחינת היקף הבמה שהעניק לקוראיו. קוראיו השתתפו באופן ער בדיון על הנורמות הציבוריות הנדרשות מפקידי ציבור. ראו, למשל, במדור 'קוראינו כותבים': חיים פז, 'אולי כדאי לבוא להסכם עם העולם התחתון?', למרחב, 4.1.1956; מנחם רגב, 'הדברים טעונים הבהרה', שם, 10.1.1956; זינה ארמן, 'מדוע לא להתריע?', שם; מ' ראובן, 'דמוקרטיה ומשמעת', שם, 12.2.1956.
- 40 'משטרה מקרה מוצלח', העולם הזה, 5.1.1956; 'האם המשטרה מושחתת?', שם, 19.1.1956; 'פרשת יחזקאל סהר', שם.
- 41 כשהתקשר הארגון לעורך הדין שמואל תמיר, הביא עמו זה את אורי אבנרי כסוג של נדוניה. שלום כהן מכנה את היחסים 'שותפות בין העולם הזה לבין עורך הדין שמואל תמיר. [...] השניים הסתערו על הממסד, תמיר בבית המשפט והעולם הזה בשבועון'. שלום כהן, העולם הזה, תל-אביב 1972, עמ' 41.
- 42 ראיון עם אורי אבנרי, 4.3.2005, מראיינת: פולה קבלו.

הם יפסידו את המשפט שלהם, זה יוריד גם אותנו'. הוא חשש שהמערכה הגדולה של העולם הזה נגד הפוליטיזציה והשחיתות במשטרה תיפגע אם שורת המתנדבים תושאר לבדה במערכת המשפט. זה היה המניע לשיתוף הפעולה, 'אבל סימפטיה גדולה מעולם לא הייתה בינינו [בין אבנרי להעצני] [...] את שיתוף הפעולה הזה, אני חושב שהוא [כלומר העצני] סבל רק בחריקת שיניים. לא הייתה ברירה'.⁴³ העולם הזה לא נזקק לגושפנקא משורת המתנדבים או מגוף אחר כדי לצאת למאבקים בנציגי הממסד. המערכה שניהל נגד המשטרה נשזרה במאבקו בשחיתות, ושניהם היו חלק ממאבק שניהל העיתון כנגד המשטר, שבמסגרתו לא רק ביקש למתוח ביקורת אלא שאף למעשה להציע 'מודל אלטרנטיבי למדינה כולה'.⁴⁴

נראה כי הארץ ביקש להגיב למערכה הזו, כפי שעולה ממכתבו של טבת לשופט לנדוי.⁴⁵ על כל פנים, מן התרשומת שערך טבת עבור השופט לנדוי ברור שהייתה זו החלטת מערכת ולא מדיניות פרטית של כתב זה או אחר. על פי התרשומת התקיימה ב-3 בפברואר 1956 ישיבת מערכת שבה קרא מזכיר המערכת ישראל פינקלשטיין את המכתב שנשלח ליחזקאל סהר, ובו נאמר:

מערכת הארץ הטילה על מר שט [שבתי טבת] לכתוב סדרת מאמרים על המשטרה לשם בירור יעיל של בעיות המשטרה. רצוי כי תינתן למר ט האפשרות לעבור באופן חפשי במוסדות המשטרה ולשוחח עם אנשיה. נכיר לך תודה אם תוכל להקל על מר טבת בעבודתו. כמו כן נבקש ממך לקבל את מר טבת לראיון מוקדם.⁴⁶

מן הדברים עולה בבירור שמערכת הארץ עמדה מאחורי כתבותיו של טבת, אך חסרות עדויות נוספות היכולות לשפוך אור על הגורמים שהשפיעו על המערכת. בהעולם הזה טענו שהמאמרים נכתבו 'לפי בקשתו האישית של משה שרת',⁴⁷ טענה שהוכחה נמרצות בידי מזכיר מערכת הארץ.⁴⁸ דינה גורן מציינת כי בתקופה זו עסקו כתבי הארץ בהכנתה של סדרת מאמרים על משרד הביטחון וכי 'לא מן הנמנע שהיוזמה להכנת הסדרה יצאה ממשרד הביטחון עצמו שהאינטרס האפשרי שלו בפרסום היה

43 שם.

44 ציטוט מדברי אורי אבנרי אצל ניצה אראל, העולם הזה כצומת תרבותי-פוליטי בורה הציבורית של ישראל (1950-1965), חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב 2002, עמ' 223. אראל מנתחת את פעולותיו של העולם הזה בהקשר להתקפותיו על הממסד ומקדישה פרק מיוחד למערכה שניהל נגד המשטרה. שם, עמ' 238-243.

45 'חליפת מכתבים בין ש. טבת לבין השופט מ. לנדוי', 25.10.1960, הארץ, 8.1.1961, עמ' 6.

46 מסמך בארכיון שבתי טבת הנושא את הכותרת: 'תאריכים ללנדוי' ובכתב יד נכתב 'ישיבת הנהלת המערכת', ארכיון שבתי טבת.

47 'מי מבזה את בית המשפט', העולם הזה, 8.3.1956, חוב' 960, עמ' 9.

48 'הארץ מכחיש', העולם הזה, 29.3.1956, חוב' 963, עמ' 2.

להשיב על טענות שורת המתנדבים בעניין ירקוני – טענה שניתן לה פרסום רב בעיתונות באותה תקופה.⁴⁹ הפרשנות של גורן יכולה לשפוך אור גם על ההחלטה לצאת בסדרת מאמרים על המשטרה, אבל מדובר בהשערה שאין לה סימוכין בכתובים. אין להתעלם גם מן העובדה שעורך הארץ, גרשום שוקן, נבחר לכהן כחבר בכנסת השלישית (ביולי 1955) מטעם המפלגה הפרוגרסיבית, ומפלגתו הצטרפה לממשלה שהוקמה בראשות בן-גוריון בנובמבר 1955. מכל מקום, בניגוד לשמועות שרווחו על חברותו האישית הקרובה של שבתי טבת עם עמוס בן-גוריון, לא היה כל קשר אישי קודם בין השניים.⁵⁰

במשך כמה שבועות שהה טבת במחיצתם של אנשי משטרה בכירים והתוצאה הייתה סדרה של חמישה מאמרים על משטרת ישראל ושלושה על עמוס בן-גוריון עצמו. המאמרים התמקדו בהאשמות שהוטחו נגדו בהעולם הזה ובחוכרת 'השורה'. באותם ימים עמדה שורת המתנדבים תחת ביקורת נוקבת של אישי ציבור אשר טענו שהארגון נוטל לעצמו תפקידים שהוגדרו בתחום האחריות של רשויות אכיפת החוק והסדר במדינה, ומכאן שפעולתו אינה מחזקת את השלטון אלא מחלישה אותו. בדיון בכנסת טען שר המשפטים פנחס רוזן, חברו למפלגה הפרוגרסיבית של גרשום שוקן, כי הרע הנובע מהסתמכות שורת המתנדבים על מקורות בלתי לגיטימיים (כלומר מידע שהגיע אליהם שלא כחוק מפקידים ממשלתיים) 'עולה בהרבה על הרע שיתכן והוא מבוצע פה ושם והוא נתגלה פה ושם על ידי שורת המתנדבים'.⁵¹ אישיות נוספת שביטאה הסתייגות עקרונית מלגיטימיות פעולת הארגון היה זאב שרף, הממונה על הכנסות המדינה ומזכיר הממשלה. טענתו המרכזית של שרף נגעה לכשל העקרוני הנובע מן העובדה שאנשים בלתי מקצועיים חוקרים ומפרסמים מידע בנושאים שאינם בתחום מומחיותם, למשל בתחום חוקי המיסוי ומטבע החוץ.⁵² בסימפוזיון על המלחמה

49 ראו, גורן, סודיות, עמ' 204.

50 שבתי טבת נולד ב-1925. עמוס בן-גוריון נולד ב-1920. בשיחה עם אורה טבת, אשתו של שבתי טבת, הבהירה כי לבעלה לא היו יחסים אישיים עם עמוס בן-גוריון לפני שראיין אותו לסדרת המאמרים. גם לאחר מכן לא התקיימו ביניהם יחסי קרבה. ראיין עם אורה טבת, תל-אביב, 22.1.2004, מראיינת: פולה קבלו. גם את ראש הממשלה דוד בן-גוריון לא הכיר טבת מקרוב, כפי שעולה בבירור מיומן בן-גוריון, 21.2.1958, שם כותב בן-גוריון על פגישתו עם טבת: 'בא אצלי שבתי טבת (בנו של טבנצ'ניק מפ"ת), סופרו של הארץ. למה בא? נפגש אתי שלוש פעמים: ב-1949, 1958 (באר שבע) ובבית סוקולוב. לא נתברר לי מה הוא רוצה בפגישה. שוחחנו על חופש עתונות ומה זה עתונאי הגון – לרגל מאמרי שנתפרסם במעריב'. יומן בן-גוריון, אב"ג.

51 דברי הכנסת, כרך 19, 26.12.1955, עמ' 624.

52 יחיאל קימלמן, 'זאב שרף משיב לשורת המתנדבים', ידיעות אחרונות, 18.1.1956. שרף לא ידע ככל הנראה שמנהיגי שורת המתנדבים עמדו בקשר שוטף עם יעקב כהן, ראש הש"א [שירותי האינפורמציה], גוף שקיים חקירות חשאיות על העלמת מסים, והיה תחת פיקוחו של שרף כממונה על הכנסות המדינה. ראיין עם יעקב כהן, קרית אונו, 21.9.2005, מראיינת: פולה קבלו.

בשחיתות שארגן סניף מפא"י בירושלים הכריז שרף שאם ייתקל בעובד מדינה החבר בשורת המתנדבים ומוסר לה ידיעות, 'הוא לא יגמור את היום במשרד'.⁵³ לצד ההכרזות הפומביות הללו פעלו השירותיים החשאיים שסימנו את חברי השורה כיעד למעקביהם כבר בינואר 1955,⁵⁴ כלומר כמעט שנה לפני פרסום החוברת סכנה אורבת מבפנים, שהציתה את המחלוקת המשפטית.⁵⁵ זה היה ההקשר שבו התקבלה החלטת מערכת הארץ לשלוח את שבתי טבת לסקר את פעולות המשטרה.

ג. מאמרי טבת והאווירה בעיתון בעת ההיערכות למשפט

בשני המאמרים הראשונים, שפורסמו בסוף פברואר 1956, התייחס טבת לפרסומים בעולם הזה וחשף את המניפולציות שעשה הביטאון לדבריו כדי להשמיץ את עמוס בן-גוריון ולפגוע במוניטין שלו. טבת הסביר כי המניע לפרסום מאמריו היה הרצון להזים את הדיבה ואת השקר שבפרסומי העולם הזה. חומרת הפרסומים הפעם, טען, בשונה מפרסומי העולם הזה בעבר, נבעה מן ה'סימוכין' שקיבלו כעת משורת המתנדבים, גוף 'שזכה לאהדה רבה ולהמלצה של שר המשפטים'.⁵⁶ 'יחד, נסעדים זה בזה, נפלו כשורדים בצהריים על סגן המפקח הכללי של משטרת ישראל'.⁵⁷ טבת דימה את כתבות העולם הזה להוצאות פומביות להורג, שקהל סקרנים נמשך אליהן מאז ומתמיד. באמצעות סדרת המאמרים ביקש לזעוק נגד 'ליניץ' המוניטין שנעשה לעמוס בן-גוריון.

53 'אין איסור לעובדי המדינה להשתייך לשורת המתנדבים. מזכיר הממשלה: אפטר כל פקיד שישתייך לשורה', ידיעות אחרונות, 2.2.1956, עמ' 4.

54 משה שרת, יומן אישי, תל-אביב 1978 (להלן: שרת, יומן אישי), 13.1.1955, 14.1.1955, כרך ג, עמ' 655.

55 שורת המתנדבים עמדה תחת מעקב שירותי הביטחון החשאיים הרבה לפני פרסום החוברת. אפשר להסיק זאת מיומנו של שרת, המדווח כבר בינואר 1955 על פגישה עם איסר הראל, הממונה על שירותי הביטחון, שבה בירר 'ענייני שורת המתנדבים ועוד כמה עניינים תלויים ועומדים'. שרת, שם, וכן עדותו ממאי 1955 על התייעצות מיוחדת ב'פינת ספרייתו של בן-גוריון' ובה דיווח להם איסר הראל על כוונת העולם הזה לצאת למסע השמצה נגד אישים במפלגה. מאחורי המסע עמדו, לטענת הראל, 'הכלליים ואחדות העבודה זה עם "שורת המתנדבים" באמצע ואליעזר לבנה מציץ מחרך'. שרת, יומן אישי, כרך ג, עמ' 986.

56 ייתכן שטבת מתייחס כאן לדבריו של שר המשפטים בישיבת הכנסת שבה דנו על בעיית השיפוט הפנימי, ובה אמר פנחס רוזן שאין בכוונתו 'להתווכח עם ארגון זה, אשר בכוונותיו הטהורות איני מטיל ספק'. דברי הכנסת, 26.12.1955. בסופו של דבר גברה ביקורתו של רוזן על 'מחמאותיו' כפי שצוטט מפיו לעיל.

57 שבתי טבת, 'עמוס בן-גוריון: קרבן הרצח בדיבה (א) – ליניץ' המוניטין בזיפיץ', הארץ, 24.2.1956, עמ' 3. ראו גם הנ"ל, 'עמוס בן גוריון: קרבן הרצח בדיבה (ב) – הדירות ורהיטי האפוטרופסות', שם, 27.2.1956.

התייחסות מפורשת לפרסומי 'השורה' הופיעה לראשונה אצל טבת רק במאמר השלישי והאחרון בקבוצת המאמרים שעסקו בהאשמות נגד עמוס בן-גוריון. טבת סקר את העובדות, את חילופי ההאשמות בין הצדדים וכיצד הובילו הדברים לתביעת הדיבה. אך בעיקר הוא התמקד במכתב התשובה שכתבו חברי שורת המתנדבים לעמוס בן-גוריון ובתמיהות העולות ממנו. הוא ביקר את 'השורה' על כך שלא פעלה בהגינות כשם שתבעה מן הציבור וממוסדותיו, 'להזכיר ולא להזכיר, להאשים ולא להאשים, להכתים ולא להכתים' את עמוס בן-גוריון בחוברתה. שורת המתנדבים, סיכם טבת, לא ייחסה ממילא לעמוס בן-גוריון את סגירת תיק אירס"ו, שבו נחשד חברו ישעיהו (שייקה) ירקוני, מעשה שלטענתו גם לא היה ולא נברא, אבל הכתימה אותו בעקיפין ועל זאת היא נתבעת לדין.⁵⁸

לצד מאמריו של טבת פרסם העיתון את כתבתו האוהדת של אריה נשר על 'השורה' ופעולותיה בחיפה בקרב העולים.⁵⁹ אך מאמרי טבת, עיתונאי מרכזי וחבר מערכת, מוקמו בעמוד השלישי המרכזי של העיתון, וכתבתו של נשר נדחקה למדור הפנימי 'בארץ ובעולם'. יתר על כן, טבת פרסם בסך הכול שמונה מאמרים – רק שלושה מתוכם עסקו בהגנה על עמוס בן-גוריון; חמשת האחרים ביקרו בחריפות את תפקודה של המשטרה. אך הם לא זכו להתייחסות כלשהי, לא של הנתבעים ועורך דינם⁶⁰ וגם לא של שופטי בית המשפט העליון.⁶¹

בטרם ניגש לניתוח המסרים המורכבים במאמרים על משטרת ישראל, יש לתת את הדעת לתגובות הקוראים על מאמריו של טבת שדנו בעמוס בן-גוריון. המגיב הראשון שאת מכתבו פרסם הארץ היה ע' יפה, שטען כי אין להכריע בדין מעל דפי העיתון. 'אם לשורת המתנדבים אסור להתנשא לתפקידים של חוקר ושופט, כדעתו של שבתי טבת, מיהו הנותן רשות זו לשבתי טבת ולהארץ, תהה.⁶² כעבור ימים מספר הצטרף למחאתו של יפה קורא נוסף, י' גליק מחיפה, שטען כי מקומם של מאמרי טבת בהעולם הזה ולא בעיתון מדרגתו של הארץ.⁶³ דעה הפוכה ביטא מכתבו של א' דון, שבירך את הארץ על

58 שבתי טבת, 'קצין גבוה נעלם', הארץ, 2.3.1956, עמ' 3.

59 אריה נשר, 'בארץ ובעולם: הצד שני של שורת המתנדבים', הארץ, 27.2.1956, עמ' 1.

60 אפשר ללמוד על יחסם של הנתבעים במשפט ושל שמואל תמיר למאמרי טבת מן המקום שהקדישו להם במהלכיהם שקדמו למשפט, כשהעבירו לעמוס בן-גוריון שורה של שאלות שנגעו להתנהלותו הציבורית. ראו, שמואל תמיר, בן הארץ הזאת: אוטוביוגרפיה, תל-אביב 2002 (להלן: תמיר, בן הארץ), כרך ב, עמ' 1151.

61 ראו לעיל את הדברים שנכתבו על סדרת המאמרים בפסק דינו של בית המשפט העליון.

62 ע' יפה [לא מוזכר שמו הפרטי, אך ייתכן שהכותב הוא עמנואל יפה, המדריך הפדגוגי של בית המדרש למורים ולימים יושב ראש המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך, שבהמשך נישא לחוה לצרוס, חברת שורת המתנדבים], 'מכתבים למערכת: סדרת המאמרים של שבתי טבת', הארץ, 11.3.1956, עמ' 2.

63 י' גליק, 'מכתבים למערכת: פרשת עמוס בן-גוריון', הארץ, 14.3.1956, עמ' 2.

'ישרו ואומץ לבו' ועל 'נכונותו להלחם למען קצין משטרה שהוא קורבן להיסטריה המונית שמלביה הם עתונים ואנשים מסוגו של "העולם הזה" ועורכיו'. הכותב שיבח את דרכו של הארץ המחזקת את אמון קוראיו בערכו הרב לקיומה של 'הדמוקרטיה הישראלית'. לא ידוע לנו מי ערך את מדור המכתבים למערכת ואין בידינו מבחר המכתבים שמתוכם נבחרו המכתבים הללו. משיחות עם עובדי העיתון באותם ימים עולה כי המדור פרסם מבחר מייצג של המכתבים הרבים שהגיעו אליו. ברור, אם כך, שציבור הקוראים לא נשאר אדיש למאמרי טבת.⁶⁴

גם בדיווחו ייצג הארץ את שני צדי המתרס. באותו יום שבו פורסמה מחאתו של יפה על סדרת מאמרי טבת, דיווחו בהארץ על אסיפה פומבית ראשונה של 'השורה' שהתקיימה בקולנוע מוגרבי בתל-אביב.⁶⁵ בכתבה צוטט בהרחבה איש 'השורה' שביקש להזים את הטענות הנפוצות כאילו שורת המתנדבים מעוניינת לעורר רושם שהכול במדינה מושחת, כולל המשטרה. הדובר הדגיש ש'השורה' לא באה להחליף את המוסדות הממלכתיים והיא מעבירה את המידע המגיע אליה לרשויות המתאימות. רק כשאין טיפול במידע מובא הדבר לידיעת הציבור. וכך, בעוד המדור 'מכתבים למערכת' ביטא דעות שונות כלפי מאמרי טבת וכתבות הדיווח דיווחו באופן מאוזן על כל התרחשות הנוגעת להשתלשלות פרשת המשפט, יצאה לדרך סדרת המאמרים השנייה של טבת על משטרת ישראל. חמישה מאמרים פורסמו בין ה-9 וה-30 במאָרס – במוצע שני מאמרים בשבוע, ובמקביל המשיך העיתון לסקר את ההכנות למשפט וגם נתן במה למאמר מפורט שכתב המשורר יצחק שלו, איש 'השורה' ובו הגיב על ההאשמות שהופנו נגד הארגון והציג את המניעים להקמתו ואת עיקרי השקפת עולמו.⁶⁶ סדרת המאמרים על המשטרה חשובה לענייננו משום שהתפרסמה מיד לאחר שלוש הרשימות שיצאו בגלוי להגנתו של עמוס בן-גוריון, ונתפסה בעיני אוהדי 'השורה' כנקיטת עמדה ברורה של העיתון לצד המשטרה, ועל כן נגד הנאשמים. כך עלה גם מחקירתו של טבת על דוכן העדים בידי שמואל תמיר.⁶⁷ דימוי זה אינו עולה בקנה אחד עם תוכן המאמרים על המשטרה. אלה לא חסכו מן המשטרה את ביקורתם, אך בעיקר

64 בפגישה עם קוראים בקיבוץ יבנה כמה שנים מאוחר יותר סביב אירועי 'הפרשה', אמר מזכיר המערכת, ישראל פינקלשטיין, שהמערכת 'אינה מצנזרת מכתבים'. 'פגישה ערה עם קוראי הארץ בקיבוץ יבנה', הארץ, 14.2.1961, עמ' 4. זאב שיף, אחד הכתבים שסיקרו את המשפט, אמר בראיון כי 'מדור מכתבים למערכת בוחר מכתבים שמשקפים את הלכי הרוח'. ראיון עם זאב שיף, 6.1.2004, מראיינת: פולה קבלו (להלן: ראיון עם זאב שיף).

65 'שורת המתנדבים על פעולותיה', הארץ, 11.3.1956, עמ' 4.

66 יצחק שלו, 'השורה והמשטר במדינה', הארץ, 26.3.1956, עמ' 2.

67 בספרו האוטוביוגרפי כתב תמיר על טבת: 'מאמריו לפני תחילת המשפט ורשימותיו בהארץ מבית המשפט העירוני בעליל כי לבו נוטה לצד שמנגד [...] שבת טבת ניגש לדוכן העדים ביוהרה, בהתנשאות ובעוינות'. תמיר, בן הארץ, עמ' 1176.

הפנו אצבע מאשימה אל רשויות השלטון שאינן מאפשרות לה לבצע את תפקידה – השמירה על החוק. דבריו של טבת לא היו כתב הגנה על המשטרה, אלא הציגו את הדילמות המוסריות והחוקיות שהיא נאלצה להתמודד עמן ואת הכשלים שאיתר בדרך לאכיפת החוק במדינת ישראל. כך קרה שדווקא סדרת המאמרים על המשטרה הפכה לכתב אשמה נגד רשויות השלטון וביקורת עליהן, והצטרפה לשיח הביקורתי על תפקוד המגזר הציבורי והגופים הפוליטיים בישראל.

'לשם מה דרושה משטרה לציבור הישראלי?' שאל טבת במאמרו הראשון בסדרה. המחוקק, השיב, הניח מן הסתם כי על המשטרה להגן על הציבור הרחב מפני מפרי סדר ופושעים. אלא שבפועל מאז הותקנו תקנות הקיצוב ותקנות המטבע, הפך תחום זה למרכזי בעבודתה. וכך, בעוד משטרות אחרות בעולם שומרות על האזרח מפגיעתם של פושעים, מטפלת המשטרה ב'ציבור עצמו שמספר עבירותיו ופשעיו עולה לאין ערוך על זה של מחנה הפושעים האמיתיים'. זהו פועל יוצא של חקיקה (המגבילה יבוא ומטבע חוץ) המהווה גזירה שהציבור אינו יכול לעמוד בה. התוצאה היא שהממשלה מעלימה עין מעבירות רבות ומשרדי הממשלה מכשירים אותן.⁶⁸

טבת התייחס למדיניות הכלכלית הריכוזית בשנות המדינה הראשונות, שנבעה מן ההנחה כי מצב החירום שבו נתונה המדינה הצעירה מחייב ריכוז כל המקורות הכלכליים בידיה, כדי שיובטחו קיומה ומצרכי המינימום הדרושים לקיום תושביה. הקו הכלכלי הזה הסתמך על הנחה נוספת, כי השלטון המרכזי חייב לנהל את הכלכלה בדרך של תקנות והוראות מנהליות, ויכול לעשות זאת. התוצאה הייתה התערבות בירוקרטית מסיבית שלא רק 'המאיסה את עצמה על האזרחים', אלא אף 'לא הצליחה לרסן את הביקוש הגדל למוצרים שהיו בפיקוח'. מצב זה הוליד את פעילות השוק השחור,⁶⁹ ואילו אנשי העסקים קשרו קשרים בלתי פורמליים עם פקידי רשות כדי לזכות ברישיונות יבוא ובהקצאות למטבע חוץ.⁷⁰ טבת כתב על המציאות הזאת במאמרו הראשון ובו טען שחוקי המדינה ההופכים את האזרחים ל'עבריינים' משבשים את סדר הקדימויות של המשטרה.

68 שבתי טבת, 'משטרה בישראל: מה מעשיה? (א) – משטרה בערפלי', הארץ, 9.3.1956.

69 Orit Rozin, 'The Austerity Policy and the Rule of Law: Relations between Government and Public in Fledgling Israel', *Journal of Modern Jewish Studies*, Vol. 4, No. 3 (November 2005), pp. 283, 285-286

70 איש העסקים אפרים אילין סיפר בראיון עמו כי החברה שייצג, קיזור-אילין, העסיקה שני אנשים במשרה מלאה רק כדי להסדיר כשלים בירוקרטיים במשרדי ממשלה; ראיון עם אפרים אילין, תל-אביב, 14.2.2005, מראיינת: פולה קבלו. עוד על הסרכול הביורוקרטי ראו, דן גלעד, כלכלת ישראל: התפתחות, מאפיינים מדיניות, ירושלים 1998, עמ' 38, 41.

במאמרו השני בדק טבת למי נאמנה המשטרה בעבודתה. האם היא נאמנה לחוק או לממשלה המעלימה עין מן החוק?⁷¹ הוא הצביע על העובדה שרוב הקצינים הבכירים מונו לתפקידם אחרי קום המדינה. מטבע הדברים הם מונו לפי 'קנה מידה נוח למפלגה שבחסותה נפל תיק המשטרה'. מכאן הסיק שיש שנאמנותם של רבים במשטרה נתונה בראש ובראשונה לממשלה, וקיים חשש שהנאמנות הזאת גוברת על הנאמנות לחוק, לאור התנהגותן של מפלגות השלטון בממשלה ובמוסדות הציבוריים. 'המוסדות הציבוריים העלימו במשך שנים מקרים של שחיתות', לעתים הסתפקו בפיטורי מועלים ונותני שוחד ולעתים 'סודר ברור בועדת הביקורת במשפט פנימי פרטי', טען. המשטרה לא יזמה חקירות במקרים שטושטשו על ידי המוסדות, והמחלקה הפלילית לא דאגה להביא את הפושעים למשפט. הדברים הללו לא לקוחים מחוברת של שורת המתנדבים, אם כי הם בוודאי תואמים מבחינת הרעיונות המרכזיים, ומפתיע הדמיון בשימוש במושג 'טשטוש'.⁷² טבת לא הסתפק בביקורת על המשטרה. הוא הרחיק לכת וטען שברשויות הממשלתיות מעלימים עין מעבירות על החוק, שכן החוק אינו תואם את מדיניות הרשות הממלכתית. למשל, במשרד המסחר והתעשייה נקטו מדיניות של שפע כי היה להם עניין ליצור שפע ברחוב, אפילו באמצעים לא כשרים. לכן נמנעה המשטרה מלהעמיד לדין עבריינים שהפיצו סחורות תוך עבירה על חוקי מטבע והברחה.⁷³

במאמר השלישי טען טבת את טענתו המרכזית: הנורמה הישראלית מאפשרת 'עבירות לטובת המדינה'. רוב התחיקה הכלכלית והכספית לשעת חירום בישראל, הסביר, היא תחיקה מסגרתית המאפשרת לשר לתקן תקנות שאי מילוין הוא הפרת חוק. מכאן נגזרת תלות של המשטרה במדיניות המשרדים הכלכליים. אלא ששינוי במדיניות המשרדים לא תמיד מתבטא גם בשינוי בתחיקה. לכן, כשהוחלט על 'שפע ברחוב', לא לוותה המדיניות בביטול תקנות ה'צנע', וזה הציב בפני המשטרה את הדילמה בכל עוצמתה: 'האם על המשטרה להיות נאמנה לחוק או למדיניות (שאינה מוצאת את מקומה בתחיקה) של ממשלה העוצמת עין ומתירה עבירות?' היו מקרים שבהם החליט אגף החקירות לפתוח תיקים פליליים, אלא שאז נתן המשרד הממשלתי לגליזציה רטרואקטיבית והיועץ המשפטי הורה לסגור את התיקים. בעזרת הדוגמאות הללו הצביע טבת על הבעיה הנובעת מסמכויות התחיקה והמחילה של הממשלה, ויותר מכך – על הפתח שהדבר פותח להפעלת שיקולים שלא ממין העניין. 'אין לדעת מה היו הגורמים שהניעו את הרשות המוסמכת לצעד כזה', כתב טבת,⁷⁴ ובכך חבר לטענת ה'איפה

71 שבתי טבת, 'משטרה בישראל: מה מעשיה? (ב) – נאמנות לחוק או לממשלה', הארץ, 16.3.1956, עמ' 3.

72 על השחיתות – את מי אין שופטים?, תל-אביב יולי 1955, עמ' 3.

73 טבת, 'משטרה בישראל: מה מעשיה? (ב) – נאמנות לחוק או לממשלה', הארץ, 16.3.1956, עמ' 3.

74 שבתי טבת, 'משטרה בישראל: מה מעשיה? (ג) – עבירות לטובת המדינה', הארץ, 23.3.1956, עמ' 3.

ואיפה של שורת המתנדבים. לפי טענה זו זוכים המקורבים לגורמים ממלכתיים לתנאים עדיפים בעסקאות כלכליות ומוגנים יותר מפני אכיפת החוק.⁷⁵ טבת הצביע גם על מידת סבירות גבוהה שהמניעים למדיניות המחילות והלגליזציה למפרע מבוססים על שיקולים פוליטיים ומפלגתיים. הוא אף הרחיק לכת וכתב כי 'המדיניות שרשאית רשות מוסמכת לנקוט כלפי פרט, עושה את החוק לצחוק. יש הסבורים כי במקרים מסוימים עלה ריח של שוחד ממחילותיה של רשות מוסמכת'.⁷⁶

טבת לא הסתפק בתיאור תמונת המצב שממנה השתמע כי ידי המשטרה כבולות. הוא דרש מן המשטרה ומן היועץ המשפטי לדבוק בחוק ולהביא את התיקים הפליליים שבידיהם לערכאות. רק כך, טען, יתאפשר למערכת המשפט להביע את דעתה על תופעת הלגליזציה למפרע. כמו 'השורה', גם הוא ביקש לרדת לעומקן של התופעות ולנסות להבין את שורשיהן ומקורותיהן. ההסבר של שורת המתנדבים לתופעה נוסח מאוחר יותר כ'מלחמה במשטר של חלוקה'. גישה זו טענה שהמבנה המפלגתי שהיה נהוג ביישוב לא בוטל והועתק בשלמותו אל המדינה. על ידי כך קיבע את עוצמתן של המפלגות במדינה והפך אותן לגורם בעל עניין, המשפיע על חלוקת המשאבים ועל מוקדי העוצמה הנגזרים מהם.⁷⁷ טבת ביקש לחשוף את השורשים המנטליים המאפשרים את עבריינות החוק הגלויה בישראל. הוא פנה אל הסולם הנורמטיבי שהיה קיים ביישוב בתקופת המנדט: 'לפני קום המדינה היה ביישוב העברי המושג "עבירות לטובת הישוב" [...]. הישוב העברי לא ראה עצמו כפות לחוקים שהטיל עליו שלטון זר ושבחלקם התכוונו להגביל את התפתחותו ולמנוע את ביסוסו'. ה'עבירות לטובת הישוב' נבעו, הסביר, מ'מוסר של מחתרת', ומהן נולדו ה'עבירות לטובת המפלגה', שכן המפלגות סברו שקיימת זהות בין טובת היישוב לטובתן הן. לאחר שקמה המדינה הפך מוסר ה'עבירות לטובת הישוב' למוסר ה'עבירות לטובת המדינה', מה גם שהמפלגות הוסיפו להאמין כי טובת המדינה מתיישבת בכל המקרים עם טובתן. האחראים ביישוב ועסקני המפלגות הביאו את קופת המוסר של "עבירות לטובת המדינה" ו"לטובת המפלגה" למוסדות העליונים של המדינה, לממשלה ולמוסדות הלאומיים והציבוריים.⁷⁸ כאן הביא טבת שורת דוגמאות: משרד ממשלתי שהפקיע סכומי כסף מתקציבים לשיכון עולים לבניית מבנים מפלגתיים, קיבוצים ומושבים שעברו על חוקי הפיקוח והקיצוב ומכרו לשוק המזון השחור, מפלגות שעברו על חוקי המטבע בידיעת נציגיהן בכנסת ובממשלה, זיוף גיליונות תשלומים של לשכת העבודה בידי פעילי

75 'איפה ואיפה, אבן ואבן: הפליה וזכויות יתר', שם הפרק השני בחוברת 'השורה', סכנה אורבת מבפנים, תל-אביב, הוצאת שורת המתנדבים, דצמבר 1955, עמ' 17.

76 טבת, 'משטרה בישראל: מה מעשיה? (ג) – עבירות לטובת המדינה', הארץ, 23.3.1956, עמ' 3.

77 'מלחמה במשטר של 'חלוקה'! תפיסות יסוד בחברה ובכלכלה', שם הפרק השלישי בחוברת השורה שורת המתנדבים – תנועה פוליטית?, בהוצאת שורת המתנדבים, ירושלים תשי"ז, עמ' 9-33.

78 טבת, 'משטרה בישראל: מה מעשיה? (ג) – עבירות לטובת המדינה', הארץ, 23.3.1956, עמ' 3.

מפלגה והשקעת כספי המעילה בבניין הסתדרותי, ובקצרה – 'על רקע מוסר זה עלתה שחיתות כפורחת'. בין שלל הדוגמאות הביא טבת את דוגמת אירס"ו (הפרשה שעמדה במרכז תביעת הדיבה של עמוס בן-גוריון נגד שורת המתנדבים) כדוגמה אחת מני רבות למעשים שביצעו מפעלים כלכליים ציבוריים בעלי אופי מפלגתי וזיקה לסקטור השיתופי.⁷⁹

מאמריו של טבת על המשטרה היו רחוקים מאוד, אם כן, מלהיות מאמרי אהדה והגנה על המשטרה. לכל היותר הם סיפקו למשטרה עוגן 'ממלכתית' להיתלות בה כדי להצדיק את תפקודה הירוד. הוא אמנם נמנע מלהפנות אצבע מאשימה אל עבר המשטרה והמחלקה הכלכלית שלה, ובכך ייתכן שעשה שירות למשטרת ישראל המותקפת. עם זאת, המשטרה הצטיירה בסדרת המאמרים כגוף חלש ונטול עמוד שדרה, שנאמנויות אנשיה שנויות במחלוקת ועל כן מניעהם מוטלים בספק. מי שבוודאי לא ניצלו מציפורניו של טבת היו רשויות השלטון העוצמות את עיניהן נוכח עבירות על החוק, בעוד המשטרה, הנאמנה למדיניות הממשלה ומשועבדת ליוזמת גורמים ממשלתיים, אינה טורחת להתחקות אחר מעשיהם של גופים כלכליים עברייני חוק. בעקיפין מתח טבת ביקורת על שורת המתנדבים, המפנה אצבע מאשימה כלפי המשטרה על כך שהיא סוגרת תיקים: 'השפעת הממשלה על המשטרה אינה מתבטאת בלחץ לסגירת תיק כפי שסבורים רבים, מלכתחילה לא נפתח אותו תיק'.⁸⁰

סדרת המאמרים על המשטרה, למרות שניקתה אותה מחלק מהאשמות 'השורה', לא ניקתה את רשויות השלטון והנהגת המדינה מאחריות כבדה הרבה יותר – אחריות לעבירות על החוק, הנעשות בגיבוי הרשויות הממלכתיות ובתמיכתן משיקולים של מדיניות ואידאולוגיה במקרה הטוב, או של העדפות, פרוטקציה ואף שוחד במקרה הרע. הסדרה ביקרה את שורת המתנדבים במרומו, ובעיקר את הטענה המרכזית שעליה נסב משפט הדיבה, כאילו המשטרה סוגרת תיקים לעבריינים משיקולים בלתי ענייניים. אך למעשה הכריזה על צדקתו של הארגון בכל טענותיו האחרות – מדיניות של 'איפה ואיפה', בתי דין פנימיים והעדפת השיקול המפלגתי על פני השיקול הלאומי הכללי. באמצעות סדרת המאמרים על המשטרה מתח הארץ ביקורת ברורה על טוהר המידות ועל שיבושי המנהל התקין במדינה.⁸¹

79 שם.

80 שם.

81 טבת הקדיש את שני המאמרים האחרונים בסדרה למבנה המשטרה, לחלוקת כוח האדם ולדמותו של השוטר הישראלי. שם הוא פירט את הקשיים האובייקטיביים של השוטר בשל שכרו הנמוך והיקף כוח האדם המוגבל, המחייב אותה לקבוע סדרי קדימויות אכזריים לעבודת המשטרה ומונע ממנה לטפל בצורה יסודית בכל הטעון תיקון. שבתי טבת, 'משטרת ישראל: מה מעשיה? (ד) – כשלון בתפקיד ראשוני', הארץ, 26.3.1956, עמ' 3; הנ"ל, 'משטרת ישראל: מה מעשיה? (ה) – לדמותו של השוטר הישראלי', שם, 30.3.1956, עמ' 3.

ד. הזדהות וזהירות: הדיון על שורת המתנדבים מעל דפי הארץ

במהלך שנת 1956 המשיך העיתון לסקר את ההיערכות למשפט וגם פרשיות שונות שנגזרו ממנו או נקשרו לנושאים שהוצבו על סדר היום כתוצאה מן הדיון במשפט ובשורת המתנדבים. בפועל אפשר הארץ שיח ציבורי אוהד ל'שורה', לפעולותיה ולנושאים שייצגה. 'השורה' המשיכה ליהנות מאהדת הציבור. זו התבטאה למשל בפרסום גילוי דעת שעליו חתמו אנשי ציבור שונים, חלקם מזוהה עם הממשלה ועם העומד בראשה, דוד בן-גוריון, כמו אפרים קצ'לסקי (קציר) ויוחנן רטנר. גילוי הדעת תמך בזכותם של האזרחים לפעול בערנות ולסייע למוסדות המדינה להישמר מסטייה מן המוסר הציבורי. הם קראו לכל אזרח במדינה לסייע ל'שורה', כיוון שאינה נהנית מגיבוי של מוסדות או מפלגות.⁸²

למרות הזדהות העיתונות עם הבעיות והכשלים שביקשה 'השורה' להציב על סדר היום הציבורי, הזדהות שהתבטאה בשלל מאמרים בנושא טוהר המידות,⁸³ נפגע הארגון מהפניית העורף של הרשויות הממלכתיות. ערב שנת עבודתה החמישית של 'השורה', הודיעו משרד החינוך והסוכנות היהודית על הפסקת תמיכתם בפעולותיה.⁸⁴ הארץ ביקר את ההחלטה הזו במאמר מערכת⁸⁵ המספק הזדמנות לבחון את עמדתו של העיתון ביחס לארגון. 'נודה מראש בעובדה שצריך כיום להתייחס אל שורת המתנדבים בראש ובראשונה כאל גוף פוליטי', נכתב במאמר, 'גם ברור שמתוקף היותה גוף בעל סדר יום פוליטי, יש מקום לטענה שתעמולתה עלולה לחזק בבחירות בסופו של דבר את "חירות" ובמידה פחותה יותר את "אחדות העבודה" ו"מפ"ם" המוסיפות להנות מהאשראי המוסרי הניתן בדרך כלל למפלגה אופוזיציונית'. הארץ לא שלל את זכותה של הממשלה לראות בשורת המתנדבים גוף פוליטי, אך הוא התנגד לכוונה לשלול מן הארגון אמצעים כספיים, 'הנועדים לכלכל דוקא ענף פעולה שהכל הסכימו עד כה שברכה בו – העבודה בקרב העולים'. כאן, במרומו, הציג המאמר את כל הטענות המקובלות כלפי הארגון – טענות שאפשר להבין את מקורן ואת שורשיהן, אבל בסיכומו של דבר אינן צריכות בהכרח לגרור אחריהן את ביטול התמיכה בפעילות הארגון.

82 'אנשי ציבור למען שורת המתנדבים', הארץ, 17.4.1956, עמ' 2.

83 אי שביעות הרצון מרמת טוהר המידות אפיינה את העיתונות מכל הקשת הפוליטית. ראו, למשל, אהוד [כך במקור], 'מה לעשות', דבר, 3.2.1956, עמ' 3; מיכאל אסף, 'דירות שרד', שם, 29.6.1956; ברוך ויניצקי, 'טוהר מבית – יסוד הביטחון', חרות, 6.1.1956; 'מבקר המדינה מבקר את עצמו', למרחב, 16.2.1956, עמ' 3; מנחם ברש, 'ליקויים... הזנחות... בזבוז...', ידיעות אחרונות, 17.2.1956, עמ' 2; 'אינן תחליף לממשלת-חרום לאומית', הבוקר, 17.1.1956, עמוד 1.

84 'הממשלה הפסיקה תמיכתה בפעולות הקניית הלשון של שורת המתנדבים', הארץ, 18.9.1956.

85 'מיום ליום: מסביב לשורת המתנדבים', הארץ, 19.9.1956, עמ' 2.

הבעייתיות שמצא הארץ בפעילות 'השורה' השתלבה בביקורת שהוצגה לאורך השנה החולפת מעל דפי העיתונות ובכנסת, והתמצתה בחשש ש'חיפוש אחר חטאים וחוטאים כשהוא כרוך בביוש וחיטוט בעניני הפרט', פוגע ברעיון של דמוקרטיה חופשית יותר משהוא מסוגל לחזקו. באותה נשימה ביקר המאמר גם את התופעות ש'השורה' התריעה עליהן, 'תופעות שהמוסר הציבורי אינו סובל אותן; והעובדה שתופעות אלה מוסוות ומוסתרות מעיני רבים, אינה צריכה להקל על מצפונם של המסווים והמסתירים'.⁸⁶

מן הדברים עולה שבהארץ ראו את תופעת 'השורה' על כל מורכבותה, אך הקפידו להפריד בין הבעיות והתסמינים שלהן. 'שורת המתנדבים', טען המאמר,

דוקא היא בעצמה סימן של מחלה המכרסמת בגוף הציבורי שלנו. אילו הכל היה אצלנו שפיר, לא היתה "השורה" קיימת או לא היתה עוברת יותר ויותר לפעילות מדינית ממין זה. להאשמות על חוסר טוהר המידות בקרב עובדי המנגנונים הציבוריים אין עונים על ידי זה שמפסיקים תשלום של תמיכה בתנועה שהיתה נועדת להקנות ידיעות בסיסיות בעברית לעולים ולא על ידי הצעות להקמת קרן שבעזרתה יפוצו פקידים שהועמדו לדין כנאשמים במעילות ויצאו זכאים, עבור הוצאותיהם.

הדרך הנכונה להגיב על תעמולת 'השורה' איננה במעשי 'הענשה ונקמה קטנוניים' אלא בעריכת בדיק בית.⁸⁷

הארץ הציב את עצמו לצד יעדי המאבק של 'השורה', גם אם לא יצא להגן על הארגון בחירוף נפש. עד כדי כך היו הדברים ברורים, שמש שרת, שאולץ זה לא כבר לפרוש מתפקיד שר החוץ, נזעק להילחם את מלחמתו של המנגנון הציבורי.⁸⁸ שרת עצמו עבר, כמו רבים אחרים במפא"י, שינוי מהותי ביחסו לשורת המתנדבים. בראשית הדרך הוא גייס עבורם תמיכה כספית⁸⁹ ושימש כתובת לפניותיהם של חנן רפפורט ואליקים העצני בפרשיות שונות.⁹⁰ בינואר 1955 הסתמנה תפנית ביחסו לארגון בשל חשדו שהוא נעשה ל'ארגון של בילוש פרטי על כל הסכנות הציבוריות הכרוכות ביצור

86 שם.

87 שם.

88 על נסיבות כתיבת מאמר התגובה ראו, שרת, יומן אישי, כרך ו, עמ' 1708-1709. שרת אולץ להתפטר מתפקידו כשר החוץ ביוני 1956.

89 שרת, יומן אישי, כרך א, 22.10.1953, עמ' 66.

90 ראיון עם חנן רפפורט, ירושלים, 2.12.2004, מראיינת: פולה קבלו. ראו גם שרת, יומן אישי, כרך ב, 23.5.1954, עמ' 509.

כזה המפתח בקרבו שאופתות של איימנות [כך במקור. הכוונה לשאיפות להטיל אימה] ושלטון בסתר [...].⁹¹

מאמרו של שרת שפורסם בהארץ ביטא את היחס ההולך וגובר בקרב נציגי רשויות המדינה בכלל, ושל מנהיגי מפא"י בפרט, אל שורת המתנדבים כאל התארגנות לא לגיטימית, הפולשת לתחומי אחריותה של המדינה ועל ידי כך פוגעת במרקם החיים הדמוקרטיים ובחוסנו של השלטון. 'האם יש בכלל הצדקה במדינה דמוקרטית לקיומו של גוף הנוטל על עצמו תפקידי קבע של בילוש, חקירה והוקעה פומבית של חטאים, אמיתיים או מדומים, על דעת עצמו?' שאל שרת. עמדתו הייתה שגבולות ההתערבות והמעורבות של האזרח בניהול ענייני המדינה צריכים להיות הרבה יותר ברורים, ואחריותו של האזרח במדינה דמוקרטית צריכה להתבטא בהפניית תשומת הלב של השלטונות המוסמכים. מותר כמובן להתריע על המעשים הללו בפומבי ולהוקיעם על סמך עקרון חופש הביטוי מבלי לפנות לשום גורם מוסמך, אך יש להביא בחשבון את ההסתכנות בהשמצה. 'חיפוש חטאים והוקעתם אם הם נעשים שיטה, תעסוקה של קבע וביחוד אם הם לחם חוקו של ארגון מיוחד מוכרחים עצמם להיחפך לקלקלה ציבורית ושכרם מבחינת חיי החברה יוצא בהפסדם'. שורת המתנדבים שימשה לדעתו דוגמה מצוינת לכך. הארגון עשה שימוש באמצעים פסולים כדי להוכיח מעשים בלתי כשרים, ובסופו של דבר ניתק מן הבסיס המוסרי שלו. מכאן ברורה מסקנתו, שיש להתנגד להעברת כספים ל'שורה' לשם הקניית השפה, שכן אין שום דרך להבטיח שהכספים הללו לא ישמשו מטרות אחרות, בלתי לגיטימיות.⁹²

הדיון על 'השורה' הפך למעשה לדיון על גבולות החברה האזרחית ועל הגדרת תפקידי, אחריותו ומגבלותיו של האזרח במדינה דמוקרטית. הארץ היה העיתון היחיד שהקדיש תשומת לב בולטת לנושא בשבועיים הבאים. יש לזכור כי בציבור הייתה דריכות עקב המצב הביטחוני המתערער, שהוביל בסופו של דבר למלחמה כעבור חודש בלבד. תשומת הלב של הארץ התבטאה במאמר המערכת, בפרסום מאמר התגובה המלא של שרת ובמתן במה לתגובות הקוראים הביקורתיות לדברי שרת. במשך כעשרה ימים ברציפות פורסם בכל יום לפחות מכתב אחד בנושא במדור 'מכתבים למערכת'. הפעם, בשונה מן הגל הקודם של המכתבים, ביטאו כל המכתבים תמיכה ב'שורה' והסתייגות מדבריו של שרת. כותב אחד, יוסף לוינגר, תהה למשל על תוקפה של הקביעה כי אין לעודד קיומם של ארגונים המטפלים בתחומים שהם בשטח סמכותם של גופים ממלכתיים. אם כך, טען, 'יש להפסיק גם את עידודם של ארגונים למלחמה בשחפת זהירות בדרכים, אי ניקיון העיר, שמירה חינוך וספורט'.⁹³ כותב אחר הציע לא

91 שרת, יומן אישי, כרך ג, 11.1.1955, עמ' 641.

92 משה שרת, 'היש לתמוך בשורה', הארץ, 26.9.1956, עמ' 2.

93 יוסף לוינגר, 'מכתבים למערכת: ממלכתיות טוטליטרית', הארץ, 2.10.1956, עמ' 2.

לערבב בין ממלכתיות לבין קיום ממשלה ומשטר. פעולות 'השורה' עוזרות לקיים את הממלכתיות הישראלית כשהן מצביעות על פגמים בחיי המדינה ומשטרה המסכנים את קיומה הדמוקרטי. גוף העוסק בביקורת פומבית וגלויה ובפנייה חוקית לדעת הקהל ודאי שאינו פועל נגד הדמוקרטיה ואינו יכול לפעול נגד ממשלה הנהנית מאמון העם. השקפתו של שרת היא המנוגדת לדמוקרטיה, וממנה נובע כי כספי המדינה והעם הם כספי הממשלה. לכן לגיטימי לקשור את מתן התמיכה ל'שורה' לפעולה בקרב עולים עם ההתנגדות שמגלה כלפיה הממשלה בשל ביקורת ש'השורה' מותחת עליה.⁹⁴ מכתב אחר הגיב לטענתו של שרת על כך שיש למסור לרשות השלטונית את ההשגחה הבלעדית על טוהר המידות. 'לא פלא הוא שרבים מתושבי ישראל הישירים נמנעים מלהפנות את תשומת לבם של השלטונות המוסמכים לכל מגרעת או עוול בפעולת מוסד ממשלתי או ציבורי ולכל עבירה מעשה מגונה או סתם צעד בלתי סדיר שעושה נושא משרה ממשלתית או ציבורית'. הכותב טען שהתחושה היא שהשלטונות המוסמכים אינם נאמנים לתפקידם ושזרחים נמנעים מלדווח על פרשיות, 'פן יבולע להם'. הוא הצביע על כך שאנשי 'השורה' אינם פועלים בחדרי חדרים אלא בגלוי, והתפלא על שרת ומנהיגים אחרים שבחרו לצאת למלחמה ב'שורה' במקום 'בגורמים שהצמיחה'.⁹⁵ את שרשרת התגובות על מכתבו של שרת חתם כותב שהצטרף למברכים על פעולות 'השורה', וטען ש'עובדת קיום השורה מוכיחה את נחיצות השורה. [...] ממשלתנו צריכה להכיר שאין כאן קבוצת מלשינים אלא ארגון פורה המקבל על עצמו לעזור למנהיגי העם'.⁹⁶ העיתון עצמו בחר לא להתערב בוויכוח ולא ביטא את עמדתו במאמרי המערכת או בטורים קבועים אחרים. כעבור זמן לא רב, ב-29 באוקטובר 1956, החל מבצע סיני שבעקבותיו השתנו סדר היום והשיח הציבורי מקצה לקצה. את הדיונים על הענינים הפנימיים החליפו דיונים סוערים על עתיד השטחים שנכבשו ומעמדה של ישראל בעולם.

ה. מדווה ומעורב: הארץ מסקר את משפט עמוס בן-גוריון נגד שורת המתנדבים

לקראת פתיחתו של המשפט בפברואר 1957, התחדש הדיון הציבורי בשורת המתנדבים. כשנפתח המשפט נערך הארץ לסיקור מקיף ויסודי שלו והקצה לכך שלושה כתבים – שניים מהם בכירים, חביב כנען ושבתאי טבת, והשלישי, הצעיר שבחבורה, היה

94 יעקב וינטר, 'מכתבים למערכת: מר שרת ושורת המתנדבים', הארץ, 3.10.1956, עמ' 2. על עקרון חופש ההתאגדות כעיקרון דמוקרטי יסודי כתבו גם קוראים אחרים. ראו, למשל, פרופ' יוסף יואל ריבלין, 'מכתבים למערכת: שורת המתנדבים', שם, 4.10.1956; יעקב בומגרטרן, 'מכתבים למערכת: מר שרת והשורה', שם, 7.10.1956, עמ' 2.

95 הרצל מזיא, 'מכתבים למערכת: היש לתמוך בשורה?', הארץ, 5.10.1956, עמ' 2.

96 ד"ר ישראל חיים לוי, 'מכתבים למערכת: שורת המתנדבים', הארץ, 9.10.1956, עמ' 2.

זאב שיף. לאורך כל חודשי המשפט⁹⁷ סיקר הארץ, כמו עיתונים יומיים אחרים,⁹⁸ את הנעשה באולם בית המשפט ועד לשלבים המאוחרים של המשפט צירף גם טור פרשני. בהתחלה היה שבתי טבת המדווח הראשי וגם כותב הטור הפרשני, אך לאחר כשבועיים, ובתום כתיבת שמונה טורים פרשניים, הודיע תמיר בבית המשפט על הכוונה להזמין להעיד. טוריו לא התפרסמו וכעבור יומיים עברה מלאכת כתיבת הטור היומי לידי של זאב שיף.⁹⁹

בכל יום פורסמה בהארץ כתבת דיווח מפורטת על המשפט, שהתפרשה על פני כחמישה טורים ובנוסף טור פרשני יומי בעמוד השני, עמוד המאמרים. בעיתון היו בדרך כלל כארבעה עמודי חדשות. ברור שהיה זה נתח משמעותי ומרכזי מסך הידיעות והמאמרים שפורסמו בו. היקף הדיווח היה מן הנרחבים שהוקצו לפרשייה בעיתונות היומית. בכך ביטא העיתון את החשיבות שייחס לה. הסיקור עצמו לא היה שונה מהותית בין העיתונים. בכולם הובאו ציטוטים נרחבים מדברי העדים, עורכי הדין והשופטים.

ביזכרו של נאשמי 'השורה' ואוהדיה נזכר סיקור המשפט בהארץ כסיקור מגויס לטובת התובע ורשויות המדינה ונגד הארגון. אך מעיון בטורי 'יומן בית הדין' עולה שמידת הפרשנות בהם הייתה מינימלית ולעתים אפשר ללמוד יותר ממה שלא נכתב מאשר ממה שנכתב. ובכל זאת אפשר להסיק מטוריו של טבת מה היה יחסו לנפשות הפועלות – אהדתו לעמוס בן-גוריון וליחזקאל סהר וסלידתו הבלתי מוסתרת משמואל תמיר. טבת העניק לו תארים בנוסח 'תליין אנין דעת', ותיאר את שיטות הפעולה שלו

97 הסטנוגרמות של משפט השורה נשמרו במלואן בארכיב בית המשפט המחוזי בתל-אביב, מכלים ב 3371, ב 3369. חלק מן הסטנוגרמות נשמרו גם בגנזך המדינה, חטיבת משרד המשטרה, ג 3327/59. מאמר זה לא עוסק בדיוני המשפט אלא באופן שבו סוקר בהארץ. לתיאור מפורט של מהלך המשפט ראו, פולה קבלו, שורת המתנדבים: קורותיו של ארגון אורחים, כתב יד בהכנה.

98 ג'רוסלם פוסט מינה לסיקור המשפט את כתבו שלום כהן, שדיווח על הנעשה בין כותלי בית המשפט כל חודשי התנהלותו. בידיעות אחרונות סיקרו יוחנן לוי ועמנואל פרת את המשפט וצירפו גם טורים פרשניים מדי פעם; בדבר צירפו מדי פעם לסיקור היומיומי טור פרשני, 'הדים מבית המשפט', שאותו כתב העיתונאי מאיר בראלי. וכן העיתונים היומיים – הבוקר, חרות, מעריב ועל המשמר – דיווחו יום יום על הנעשה בין כותלי בית המשפט משך למעלה מחודשיים. הגדיל לעשות שבועון חדש בשם רימון, שהחל לראות אור חודשים ספורים לפני תחילת המשפט, וכיום כבר מוסכם שהוא היה פרי יוזמת שירותי הביטחון כתגובת נגד להעולם הזה. רימון עקב אחר מהלך המשפט ודיווח עליו בפרוטרוט, כשהוא נוקט עמדה ברורה לטובת התובע ונגד המתנדבים. ראו, למשל, 'משפט המתנדבים', רימון, גיליון 6, 6.2.1957; גיליון 7, 13.2.1957; גיליון 8, 20.2.1957; גיליון 9, 27.2.1957. על הגורמים שעמדו מאחורי ההוצאה לאור של רימון ראו, למשל, שרת, יומן אישי, 17.8.1956, כרך 1, עמ' 1636; מיכאל בר-זהר, הממונה: איסר הראל ועלילות שירותי הביטחון, ירושלים 1971, עמ' 137.

99 בהתחלה היו זאב שיף וחביב כנען מופקדים על סיקור המשפט, שפורסם ללא ציון שם הכותב. לאחר מכן, כשנאלץ טבת לעזוב את הצוות, נותרו כנען ושיף. ראיון עם זאב שיף.

כ'זריזות שוחרת טרף'.¹⁰⁰ נטייתו של תמיר להתרגשות ולסנסציה זכתה לתשומת לב מיוחדת באמצעות תיאור חילופי הדברים שלו עם אב בית המשפט, ד"ר זאב צלטנר, כבר ביום השני של המשפט, בעת חקירתו הנגדית של מפכ"ל המשטרה, סהר. ד"ר צלטנר: 'יכול אתה לטעון ללא התרגשות!' מר תמיר: 'איני יכול שלא להתרגש'. ד"ר צלטנר: 'עו"ד אסור לו שיתרגש'. מר תמיר: 'אני מתרגש, יתכן שאינני עורך דין טוב'. ד"ר צלטנר: 'את זה אני משאיר לך'.¹⁰¹ טבת גם רמז על מטרותיו הפוליטיות הציבוריות של תמיר כשכתב ש'לחצו של הפרקליט נתן לו פירות מבוקשים, בעיקר אלה שהביקו להם מחוץ לבית המשפט רב ביותר [...]', וכשהזכיר את העובדה שבחוגי הנתבעים מכנים את המשפט 'משפט קסטנר החדש'.¹⁰² אל מול התיאור השלילי של תמיר בולט תיאורם החיובי הן של עורך הדין השני של השורה, שלמה תוסיה כהן והן של עמוס בן-גוריון, התובע.¹⁰³

הטורים הפרשניים עסקו בשאלת הרחבתו של המשפט או צמצומו, ובשאלת השיפתם או אי השיפתם של תיקים משטרתיים. בטורים של טבת הושם דגש מיוחד על היחסים בין הצדדים במשפט. הטורים התמקדו מטבע הדברים באווירה ובנקודות השיא של השיפת מידע בעל משמעות. סמלית במיוחד הייתה ההערה בטור הראשון, שפורסם יומיים לאחר תחילת המשפט. ההערה המליצה לקוראים לשמור לעצמם את גיליונות הארץ, 'שישמשו להם כמורה דרך לנפתוליו של המשפט להבא'.¹⁰⁴ שיף סיקר את המשפט וכתב את 'יומן בית הדין' במשך רוב ימי המשפט, עד שהסתיימו רשמית עדויות ההגנה ולפני שהחלו העדויות הנוספות של אנשי המשטרה בעקבות ההיתר של בית המשפט העליון לפתוח תיקים חסויים.¹⁰⁵ שיף העיד בראיון מאוחר עמו, שחתר לשמור על ניטרליות והעדר פניות למרות הלחצים הקשים, 'במיוחד מצד ההגנה', שהופעלו עליו.¹⁰⁶

100 שבתי טבת, 'יומן בית הדין: המשטרה מצטרפת למשפט', הארץ, 14.2.1957; הנ"ל, 'יומן בית הדין: ישיבה רבת מתח', שם, 15.2.1957.

101 שם. עוד על המתח תמיר-צלטנר ראו, הנ"ל, 'יומן בית הדין: יום יגע שני', שם, 26.2.1957.

102 טבת, 'יומן בית הדין: ישיבה רבת מתח', הארץ, 15.2.1957; הנ"ל, 'יומן בית הדין: הצמצום אחרי ההרחבה', שם, 18.2.1957.

103 שבתי טבת, 'יומן בית הדין: אורה חדשה', הארץ, 20.2.1957; הנ"ל, 'יומן בית הדין: יום יגע שני', שם, 26.2.1957.

104 שבתי טבת, 'יומן בית הדין: המשטרה מצטרפת למשפט', הארץ, 14.2.1957.

105 בעקבות ערעור חברי 'השורה' לבית המשפט העליון התיר האחרון לפתוח תיקים מסוימים על פי שיקול דעתו של בית המשפט המחוזי. הערעור הוגש לאחר שהמפקח הכללי, בעדותו, סירב בצורה גורפת להתיר לבאי כוח הנאשמים לראות את תוכן התיקים שעליהם הסתמך בתשובותיו. ראו, ע"א מס' 65/57, אליקים העצני 1 ו 3 אח' נגד עמוס בן-גוריון, בבית המשפט העליון בשבתו כבית משפט לערעורים אזרחיים, 17.3.1957, פ"ד, כרך יא (1), ירושלים 1957, עמ' 403-417.

106 ראיון עם זאב שיף.

הבדל בולט בין הדיווח של שיף לזה של טבת הוא יחסם לסגנונם של עורכי הדין, העדים והמשתתפים במשפט. שיף הדגיש הרבה פחות את תמיר ואת חילופי הדברים בינו לבין בית המשפט, אף שבעת סיקורו התרחשו כמה אירועים דרמטיים – אליקים העזני נתבע בידי בית המשפט לחשוף את מקורות המידע שלו ונשלח למאסר לעשרה ימים לאחר שסירב לעשות כן, ועורכי הדין של ההגנה הכריזו שהם מבקשים להשתחרר מן התיק בשל יחס בלתי הוגן, לטענתם, של בית המשפט. שיף הקפיד לא לנקוט עמדה ברורה או העדפות בין הצדדים, אך בלטה גישתו החיובית כלפי בית המשפט. הוא הדגיש את ניסיונם של השופטים למנוע את מעצרו של העזני, וביקר את הצעד שנקטו הסניגורים כשיצאו בטענות נגד שניים מן השופטים.¹⁰⁷ לאחר שנים נזכר שיף במחמאה שהעניק לו אב בית המשפט, ד"ר צלטנר, כשנפגשו באקראי בחדר השירותים של בית המשפט. 'אתה יותר מבסדר, תמשיך כך, אל תרתע', שיבח אותו צלטנר.¹⁰⁸

שביעות רצונו של צלטנר נבעה אולי גם ממידת הרחמים שגילה שיף כלפי בית המשפט עצמו, שלא הפגין מידה נאותה של איזון לפחות במקרה מובהק ומרכזי אחד – בפרשת חיסוי התיקים. פרשה זו עלתה כבר ביום השני של המשפט, ועמדה ברקעו עד יומו האחרון. הפרשה נוגעת לעדותו של מפכ"ל המשטרה, יחזקאל סהר, שהסתייע בעדותו במסמכים שהוצאו מתיקי משטרה חסויים ואפשר לבאי כוח התביעה, עורך הדין מיכאל כספי ועוזריו, לעיין במסמכים כשהם אוחזים בהם בידיהם ומעבירים אותם בינם לבין עצמם. כספי, בא כוחו של התובע, היה שותפו למשרד עורכי הדין של חבר הכנסת עורך הדין חיים צדוק, איש מפא"י, אחד המשרדים הגדולים והחשובים בארץ שייצג ועתיד היה לייצג שורה ארוכה של אישי ציבור. באותם ימים כיהן גם כעורך דינו של קסטנר, לאחר שצורף להגנה המשפטית עליו ביולי 1955. כשתבע תמיר לקבל לידיו מסמכים שכבר היו בידיו של כספי, או אף להתבונן בהם בתוך התיקים, סירב סהר לבקשתו בטענה שהתיקים חסויים. השופטים לא מצאו לנכון להתערב והחלטתם זכתה בדיעבד לביקורת בבית המשפט העליון, שפסק בערעור לטובת הנאשמים.

פרשה זו זכתה לכותרת בעמוד הראשי ודווחה בפרוטרוט בכתבה שנכתבה ככל הנראה בידי שיף,¹⁰⁹ אך באותו יום לא פורסם משום מה 'יומן בית הדין', וכך נמנעה ממנו הזדמנות לבטא עמדה ביקורתית כלפי אופן התנהלותו של בית המשפט המחוזי. כשנקרא עמיתו הבכיר, שבתי טבת, להעיד מטעם ההגנה, נמנע שיף מלהביא את דבריו בטורו היומי ובחר להקדיש את יומן בית דין לדיון בסוגיה עקרונית – העדרו של חוק עיתונות המונע מעיתונאי את האפשרות להגן על מקורותיו על פי חוק.¹¹⁰ הכותרת

107 זאב שיף, 'יומן בית הדין: יום סוער', הארץ, 19.3.1957.

108 ראיון עם זאב שיף.

109 'בית המשפט העליון קבע הנחיות בענין חסינות תיקי המשטרה', הארץ, 18.3.1957, עמ' 1.

110 ז' שיף, 'יומן בית הדין: זכותו של עיתונאי', הארץ, 12.3.1957.

בכתבת הסיקור היומית בהארץ בישרה: 'בעיית חסינותו של עיתונאי במשפט נגד "השורה"'.¹¹¹ הכתבה, שסיקרה את יום העדויות שחלף, הוקדשה ברובה לעדותו של שבתי טבת. באמצעות עדותו של טבת ביקש תמיר להוכיח כי המפקדים הבכירים במשטרה גילו לעיתונאי דברים שהסתירו מבית המשפט.¹¹² הוא רצה לחזק כך את טענתו שהתובע מקבל סיוע נרחב מרשויות המדינה ומאמצעי התקשורת ה'מגויסים'. כשנקרא טבת להעיד סירב להסגיר את מקורותיו העיתונאיים ותמיר טען שזהו ניצול לרעה של האתיקה העיתונאית. כספי נחלץ לעזרתו של טבת וטען שהשאלות אינן רלבנטיות. טענותיו התקבלו על בית המשפט ומטבת נמנע בזיון בית המשפט.

באפיוזודה זו מומחש היטב מעמדו הייחודי של הארץ במשפט, שנציגו המסקר את המשפט מצא את עצמו על דוכן העדים ועורך הדין של ההגנה ביקש להכריז עליו עד עוין.¹¹³ באחת השתנה מעמדו של הארץ ממתווך ו'במה' לגורם מעורב, בין שחפץ בכך ובין שלא. טבת, כתב בכיר בעיתון, נשלח כאמור על ידי מערכת העיתון לסקר את משטרת ישראל, ועל כן נשא העיתון עצמו באחריות לפרסום סדרת הכתבות, שנתפסה על ידי הנתבעים במשפט כפעולת התערבות לטובת התובע. הארץ התעלם מן התפנית במעמדו והמשיך בסיקור היומיומי השגרתי, אך מספר טורי 'יומן בית הדין' הלך ופחת בהדרגה, עד שפסק לחלוטין.¹¹⁴

ו. הביקורת נמשכת: תגובות העיתון על פסק הדין

העיתון נקלע ללב ההתרחשות המשפטית, אך לא נקט עמדה חד משמעית. חיזוק לטענה הוא מאמר המערכת שפורסם לאחר פרסום פסק הדין בבית המשפט המחוזי ב-17 ביולי 1957. חברי הארגון הורשעו ונגזר עליהם לשלם 5,300 לירות פיצויים לעמוס בן גוריון ועוד 2,000 לירות שכר טרחה לעורך דין. מאמר המערכת כלל שלושה חלקים: שני חלקים קצרים ובהם נזיפות לשורת המתנדבים ולעמוס בן-גוריון, וחלק שלישי, ארוך, ובו ביקורת קשה על המפקח הכללי של המשטרה, יחזקאל סהר, וקריאה להתפטרותו. בפנייה לשורת המתנדבים תבע מהם מאמר המערכת ללמוד לקח מפסק הדין ולהבין ש'כבוד הזולת אינו הפקר'. המאמר ציטט מפסק הדין את כל המשפטים שהתייחסו למה שכינה 'התנהגות בלתי שקולה' של עמוס בן-גוריון. אך עיקר תשומת הלב נסבה על תפקודו של המפכ"ל. מסקנתו הייתה ברורה: 'מפקח כללי של משטרה ששופטים אומרים עליו כי ניסה לחפות בעדותו על שגיאותיו – מן הדין שיורד

111 'בעיית חסינותו של עיתונאי במשפט נגד השורה', הארץ, 12.3.1957.

112 תמיר, בן הארץ, עמ' 1176.

113 לעדות טבת ראו, 11.3.1957, ארכיב בית המשפט המחוזי, ב' 3371, ישיבה מס' 25, עמ' 178-185.

114 יומן בית הדין האחרון פורסם ב-20.3.1957. המשפט הסתיים ב-12.5.1957.

מכהונתו.¹¹⁵ למחרת מיהרה מערכת הארץ לתקן כמה מציטוטיה על סהר, שהתבררו כלא מדויקים,¹¹⁶ אך משטען נגדם משה שרת כי בעקבות התיקון עליהם לשקול מחדש את קריאתם להתפטרותו מתפקידו, הגיבה המערכת כי דעתה אינה מבוססת רק על פסק הדין ויש לה בסיס קודם.¹¹⁷ ואכן, סהר נאלץ בסופו של דבר להתפטר ואף עמד למשפט על עדות שקר ויצא חייב בדין.¹¹⁸

לא הייתה זו הפעם הראשונה שהארץ נקט עמדה ביקורתית במיוחד על התנהלותו של יחזקאל סהר, מפכ"ל המשטרה, במהלך המשפט. שלושה חודשים קודם לכן, בעקבות עדותו החוזרת במשפט, נטען במאמר המערכת של העיתון כי סהר אינו מתאים לתפקידו משום שמפכ"ל המשטרה בישראל 'צריך להצטיין בתנאים שלנו על ידי חוש חד למה שמותר לקצין משטרה ולמה שאסור לו'.¹¹⁹ בתגובה לדברים הקשים פנה סהר, נסער כולו, אל דוד בן-גוריון וביקש להתפטר מתפקידו. אבל בן-גוריון מנע אותו מכך: 'אמרתי לו שאל יעשה זאת, לא יתכן כי שוקן ימנה או יפטר אנשי המשטרה'.¹²⁰

במאי 1957 יצא טבת בסדרת מאמרים נוספת ובהם טען, בין השאר, שקופת חולים מנצלת את חוליה ומבוטחיה כדי להפיק טובות הנאה למפלגות השולטות בהסתדרות.¹²¹ סדרת מאמריו של טבת המשיכה את הדיון הציבורי בשאלת האינטרס המפלגתי מול האינטרס הממלכתי, דיון ציבורי שלשורת המתנדבים היה חלק בהעלאתו. הקו שנקט טבת בסדרת מאמריו המשיך את העמדה שהציג בסדרת מאמריו על המשטרה. הוא חיזק את אחת הטענות שחזרה בפרסומי 'השורה' והופיעה גם במקומות אחרים,¹²² על 'שיטת החלוקה' המפלגתית, שהיא אחד הגורמים לפגיעה

115 'מיום ליום: פסק דין ומשמעותו', הארץ, 18.7.1956, עמ' 2.

116 'מיום ליום', הארץ, 19.7.1957, עמ' 2. בתחתית הטור – 'תיקון טעות'.

117 משה שרת, 'מכתבים למערכת: פסק הדין והמאמר הראשי', הארץ, 21.7.1957, בתחתית המכתב, 'הערכת המערכת'.

118 'עונש חמור על יחזקאל סהר', הארץ, 16.1.1961, עמוד 1; 'אושר פס"ד נגד י. סהר', שם, 13.3.1961, עמ' 2. בפסק דינו קבע בית המשפט העליון כי יחזקאל סהר שיקר בעדותו במתכוון בנסותו להסתיר את העובדה שהייתה ידועה לו כי ישעיהו ירקוני היה חשוד בתיק אירס"ו. בעקבות קביעה זו הועמד סהר לדין והורשע במתן עדות השקר.

119 'מיום ליום: הבעיה של מפקד המשטרה', הארץ, 21.4.1957.

120 יומן בן-גוריון, 22.4.1957, אב"ג.

121 שבתי טבת, 'שלטון באמצעות מחלה', הארץ, 3.5.1957; ה"ל, 'השתלטות על עולים חדשים באמצעות קופות חולים', שם, 10.5.1957; ה"ל, 'הבזבוז והכפילות בשרותי הבריאות', שם, 18.5.1957.

122 כתב עת ביקורתי נוסף שביקר את התופעה היה בטרם. עורכו, אליעזר ליבנה, היה חבר מפא"י וגורש מן המפלגה לאחר שנטען כלפיו שבנה לעצמו בית מפואר מדי, שאינו תואם את קנה המידה המקובל של אישי ציבור במפלגה. ליבנה אהד את 'השורה' וביטא זאת הן בפרסומים אוהדים והן בסיוע להרחבת רשת הקשרים שלהם.

במינהל תקין ובטוהר המידות. טענתם הייתה ששיטה זו פוגעת בעיקר במתן השירות לאזרח הקטן כשהיא מציבה את האינטרס המפלגתי מעל לכול.

הדין בערעור שהגישו חברי 'השורה' נמשך כשלוש שנים, אך כשפורסם פסק הדין בראשית יוני 1960 שוב מלאו כותרות העיתונים התייחסות לפסק הדין ולהשלכותיו, במיוחד על מעמדו של סהר בעקבות קביעת בית המשפט העליון כי שיקר בעדותו.¹²³ מעמדו של הארץ היה כעת שונה מזה של העיתונים האחרים. בסעיף 50 בפסק הדין נכתבו מילים קשות על מעורבותו לכאורה של העיתון באמצעות כתבו שבתי טבת בניהול המשפט על ידי התביעה:

בסוף פברואר 1956 ותחילת מרס 1956, כלומר אחרי הגשת המשפט הזה, פרסם שבתי טבת בעתון הארץ סדרת מאמרים בשם 'עמוס בן גוריון, קרבן הרצח בדיבה', בהם נדונו פרשיות אירס"ו, כורים ודירת ליגום בפרטי פרטים. את האינפורמציה שלו קיבל הכתב ממטה המשטרה, ובנוגע לפרטים אישיים גם מן המשיב עצמו. מאמרים אלה (מוצגים נ/18 נ/24 נא/15) מהווים למעשה הרצאה מלאה של הטענות שמר סהר והמשיב השמיעו אחר כך בעדותם במשפט להצדקת התנהגותו של המשיב, ומטרתן הברורה של טענות אלו היתה להשפיע על דעת הקהל לטובת המשיב, בעוד המשפט תלוי ועומד [...] אך לא זו בלבד אלא מאמרים אלה הכילו אינפורמציה מגמתית מסולפת וטענות סרק שהיו עלולות להתעות את הציבור.¹²⁴

פסק הדין המשיך וציטט בהרחבה משפטים מתוך מאמריו של טבת, כשהוא כולל את המאמרים במה שכינה 'מערכה [...] שהתנהלה באמצעים נפסדים מעל דפי העיתונות'.¹²⁵ מעניין לציין שביקורתו של בית המשפט על הארץ וכתבו טבת לא הוזכרה בכתבות ובמאמרים שליוו את פרסום פסק הדין בעיתונות היומית. ייתכן שהדבר קשור לסדרי הקדימויות של הסיקור העיתונאי, אשר ביקש להדגיש את החלקים המרכזיים של פסק הדין – סעיפי הזיכוי והביקורת הקשה כלפי מפכ"ל המשטרה. עם זאת, אפשר שהעיתונים הפגינו לויאליות כלפי עמיתיהם בעיתון הארץ והעדיפו להגיב על הדברים בדלתיים סגורות, כפי שיוצג להלן. היחיד שהזכיר זאת באופן מינימלי היה הארץ עצמו.

123 'ביה"ד העליון קיבל חלק מערעור השורה', מעריב, 3.6.1960, עמוד 1; 'ערעור השורה נתקבל בחלקו בבה"מ העליון', על המשמר, 5.6.1960, עמ' 6; 'סהר יבוא ארצה כדי להתייעץ בענין פסק הדין', ידיעות אחרונות, 7.6.1960, עמוד 1; 'ביה"ד העליון קיבל באופן חלקי ערעור שורת המתנדבים', דבר, 5.6.1960, עמ' 6; וכן שורה ארוכה של כתבות בהמשך לאותם ימים על שובו ארצה של סהר ועל הביקורת שהופנתה כלפיו בפסק הדין.

124 ע"א 256/57, עמ' 1262-1263.

125 שם, עמ' 1263.

הוא הביא את הציטוט כי המאמרים הכילו 'אינפורמציה מגמתית ומסולפת וטענות סרק שהיו עלולות להתעות את הציבור', וכי מטרתן הברורה של טענות טבת במאמריו הייתה 'להשפיע על דעת הקהל לטובת המשיב, בעוד המשפט תלוי ועומד'.¹²⁶

הוועדה לאתיקה מקצועית של אגודת העיתונאים התכנסה בתגובה על פסק הדין. היא החליטה שאגודת העיתונאים ושכתי טבת אינם יכולים לעבור על הערות בית הדין העליון ללא תגובה. בהמשך להודעתו של טבת כי יגיב באורח פומבי ותוך התייעצות עם המערכת שלו על הפסקה הכלולה בפסק הדין, פנתה הוועדה לטבת, ביקשה שיודיע לה מתי יש בדעתו לפרסם את תגובתו, והודיעה לו כי בעקבות תשובתו הפומבית תתכנס שוב הוועדה לשם סיכום הפרשה.¹²⁷ טבת, יש לומר, לא חיכה להתכנסות הוועדה. הוא עצמו הבין מיד לאחר פרסום פסק הדין כי עליו למצוא את הדרך הנאותה לתגובה,¹²⁸ פנה בכתב לשופט בית המשפט העליון משה לנדוי וביקש לברר עמו את העניין. בסופו של דבר לא התקיים הבירור בין השניים.¹²⁹

רק כעבור כחצי שנה, בינואר 1961, לאחר שנדחתה בקשתו של עמוס בן-גוריון לדין נוסף בבית המשפט העליון, ולאחר שהשופט לנדוי הבהיר לטבת כי 'אין זה מקובל ששופט יכנס בפולמוס אישי על דברים שנאמרו על ידו במילוי תפקידו השיפוטי',¹³⁰ החליטה מערכת הארץ לפרסם ברבים את המכתבים לשופט ולהקדיש מאמר מערכת לסוגיה העקרונית שעלתה לדעתם מאזכור טבת ומאמריו בפסק הדין: 'האם לטובת הציבור הוא להשלים עם פסק דין של בית משפט העליון שלא נתבסס על חקירת העובדות הקובעות ואשר ניתן בלי שנשמעה הגנתו של הנאשם? כלום רק מר טבת יכול ליפול למלכודתו של פסק דין כזה? או שמא יכול התקדים לסכן את הזכויות היסודיות של אחרים בפני בתי הדין?' המאמר הציג את האפשרויות העומדות בפני אדם שנאשם שלא בפניו, בעקבות אזכור שמו בפסק דין – הוא סיפר שטבת הציע ללנדוי לוותר על חסינותו ולהביא את הפסיקה בפני בית דין כבוד – אך השופט סירב.¹³¹

126 'בית המשפט העליון הפחית פיזי שורת המתנדבים לעמוס בן גוריון', הארץ, 5.6.1960.

127 מכתב מאת א' עמיקם (הכוונה ככל הנראה לאליהו עמיקם, עיתונאי ידיעות אחרונות), מזכיר הוועדה לאתיקה מקצועית, אגודת העיתונאים, אל שכתי טבת, 25.10.1960, ארכיון שבתי טבת.

128 מכתב טבת אל א' עמיקם, מזכיר הוועדה לאתיקה מקצועית, אגודת העיתונאים, 26.10.1960, שם.

129 לבקשת רעייתו של שכתי טבת לא תיחשף ההתכתבות בין טבת לשופט לנדוי (מלבד המכתבים שראו אור בהארץ בינואר 1961), אך ברור מן הדברים כי השופט סירב לבקשותיו של טבת לקיים איזושהי התדיינות פורמלית שתבהיר את ההאשמות נגדו ותאפשר לו להתגונן.

130 ראו מכתב השופט משה לנדוי לשכתי טבת, 26.12.1961, הארץ, 'חליפת מכתבים בין ש. טבת לבין השופט מ. לנדוי', 8.1.1961.

131 'מיום ליום: שאלה לבית המשפט העליון', הארץ, 8.1.1961.

ז. סיכום

משפט 'עמוס בן-גוריון נגד שורת המתנדבים' סיפק הזדמנות לבירור ציבורי יוצא דופן בשאלת גבולותיה של החברה האזרחית מול גבולות הרשות הממלכתית. בפרשת שורת המתנדבים קיים הציבור הישראלי דיון על תפקידיו, על אחריותו, על מחויבותיו וגם על מגבלותיו של האזרח מול תפקידיה, אחריותה, מחויבותיה ומגבלותיה של הרשות. הזרו שהזין את הבירור הזה היה משפט הדיבה שהגיש סגן מפכ"ל המשטרה, עמוס בן-גוריון, נגד חברי 'השורה'. אך מי שסיפק את זירת ההתרחשות הייתה העיתונות, ובמיוחד העיתונות הבלתי מפלגתית. מקום בולט בה תפס הארץ, העיתון הליברלי, שמצד אחד החזיק ברבות מן ההשקפות ש'השורה' ייצגה ומצד שני חש מחויב לקיום הסדר הטוב ולמניעת ביקורת פרועה ומערערת.

הפרשה משמשת על כן 'מיקרוקוסמוס' לבחינת תפקידיה ותפקודה של עיתונות במרחב הציבורי בתקופה של בינוי אומה. מסקירת הדיווחים והמאמרים הישירים והעקיפים מתחזקת ההנחה של חוקרי התקשורת, דן כספי ויחיאל לימור, שהארץ תפקד כ'מתווך רב מימדי וסימולטני'¹³² בין השלטון הפוליטי לאזרחים. בעוד קברניטי המדינה לא הטילו ספק בזכותם המוסרית להעמיד לרשות המשפט הפרטי הזה לא רק את תמיכתם הפומבית והמוצהרת אלא גם, כפי הנראה, את סיועם מאחורי הקלעים, שלחו אזרחים מכתבים למערכת וגילויי דעת. בעוד העיתונות המפלגתית לגווניה נוקטת עמדה בעד או נגד, אפריורי על פי עמדת המפלגה שאותה היא מייצגת, והעולם הזה מסתייע בפרשה כדי לקדם את סדר היום הביקורתי והאופוזיציוני שלו, שמר הארץ על עמדתו כמתווך. הייתה זו בחירה מודעת, שלא נבעה מ'ניטרליות' רעיונית. ההפך הוא הנכון. אופן סיקורו את הפרשה וביקורתו המרוסנת בדרך כלל על שני הצדדים ביטאו את השקפת עולמו, המעמידה את 'זכויות היחיד' במקום הראשון. מן ההשקפה הליברלית הזאת נגזרה הזכות היסודית לחופש הביטוי וגישה ביקורתית כלפי הניסיונות להעלות את טובת הכלל מעל לטובת היחיד – גישה שאפשרה לדעת החוגים הליברלים בישראל את עוצמת היתר של המפלגות ושל המוסדות השלטוניים המזוהים עמן.

בחילופי מכתבים בין שוקן לדוד בן-גוריון כחצי שנה לאחר דעיכתה של 'פרשת השורה', הציג שוקן בפני בן-גוריון את השקפת עולמו בשאלת היחס שבין היחיד למדינה. להשקפה זו היו השלכות ישירות על תפקידיה של התקשורת בחברה דמוקרטית, וברמה הפרטית – על מדיניות הארץ בהנהגתו. שוקן הטעים בפני בן-גוריון כי אחד מתפקידי היסוד של המדינה הוא להבטיח לאזרחיה ליהנות מזכויות היסוד של האדם ללא הפרעה והגבלה. אחת מזכויות אלה היא 'חופש ההבעה בעל פה ובדפוס'. זכות זאת אין האזרח מקבל מן המדינה, ועל כן אין המדינה רשאית לשלול אותה ממנו. זוהי זכות יסוד של היחיד, 'הקודמת למדינה ועל כן יכולים חוקי המדינה רק לאשר

132 כספי ולימור, המתווכים, עמ' 5.

אותה ולהבטיח את ההנאה ממנה אך לא להגבילה'. שוקן הביע התנגדות נחרצת לדעה שהשימיע היועץ המשפטי לממשלה, ולפיה 'חופש העיתונות הוא פקדון שהמדינה הפקידה בידי העיתונאים ומשום כך היא גם רשאית להתנות אותו בתנאים או לשלול אותו'.¹³³ בתשובתו לשוקן ביטא בן-גוריון את ההשקפה ששימשה נר לרגלי הממסד ביחסו לפרשת 'עמוס בן-גוריון – "השורה"'. על פי השקפה זו מדינה היא בראש ובראשונה משרתת של תושביה, ועל כן היא מחויבת לספק להם ביטחון. לשם כך חובה עליה לנקוט אמצעי ביטחון ולהבטיח שאיש לא יפגע בזולתו או בזכויות הכלל.¹³⁴ תגובתו של שוקן להערה זו של בן-גוריון מסבירה את אופן התנהלותו של הארץ בפרשה זו. מצד אחד הקפיד העיתון על זכות הארגון, חבריו ואוהדיו לבטא את השקפותיהם ועמדותיהם מעל דפי העיתון, ומצד שני ביטא הגנה נחרצת של הסדר הציבורי באמצעות הגנה על נציגיו – עובדי רשויות המדינה:

לא אמרתי שאסור למדינה להגביל את חופש פעולתו של היחיד, אמרתי זאת רק לגבי זכויות היסוד של היחיד הקודמות למדינה [...] גם לגבי זכות זאת מוכן אני להשלים עם הגבלה במידה שהדבר הכרחי מטעמים בטחוניים חיוניים. הגבלה כזאת קיימת בישראל זה שנים, על פי ההסכם בין המטה הכללי לבין העיתונות ועד כמה שהדבר תלוי בעיתונות יכול הסכם זה לפעול ביעילות גם בעתיד.¹³⁵

מתוך אמונה בכוחם של החוגים הליברלים לעמוד על המשמר ולמנוע ניצול לרעה של כוחה של המדינה, הושיט שוקן יד לשלום לבן-גוריון. למעשה, הציע לו לשמר את הסטטוס קוו הבלתי פורמלי בענייני חופש העיתונות – סטטוס קוו שלא עוגן בחוק מאז ועד היום.

133 מכתב גרשום שוקן לדוד בן-גוריון, 27.1.1958, אב"ג, חטיבת התכתבות.

134 מכתב בן-גוריון לשוקן, 3.2.1958, ש.ם.

135 מכתב שוקן לבן-גוריון, 7.2.1958, ש.ם.